

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії Східної Європи

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: **«Поховання у ямах з підбоєм черняхівської культури на території
дніпро-донецького лісостепу»**

Виконав: студент IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Дорошенко Олександр Андрійович

Керівник: д.і.н., проф.

Любичев Михайло Васильович

Рецензент: к.і.н., доц.

Скирда Валерій Володимирович

Зміст

Вступ.....	3
РОЗДІЛ 1. СТАН ВИВЧЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛА РОБОТИ..	6
1.1 Стан вивченості проблеми.....	6
1.2 Джерела роботи.....	6
РОЗДІЛ 2. КОНСТРУКЦІЯ ТА ІНВЕНТАР ПІДБІЙНИХ ПОХОВАНЬ..	22
2.1 Конструкція підбійних поховань.....	22
2.2 Інвентар підбійних поховань.....	30
2.3 Порівняння з сарматськими похованнями.....	37
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	45
ДОДАТКИ.....	53

Вступ

Серед інгумацій на могильниках черняхівської археологічної культури представлені різні типи поховальних споруд. Одним із таких типів є поховання у підбоях.

Актуальність теми. Поховальний обряд є найбільш консервативним елементом будь якої культури, виключення не становить і черняхівська культура. Вивчення поховального обряду безпосередньо репрезентує дані пов'язані з соціальним статусом, етнічною приналежністю або культурною ідентифікацією. Складовою частиною поховального обряду саме і слугують поховання у підбоях, що мають різну ступінь виразності у всьому ареалі черняхівської культури.

Головна задача археології полягає в реконструкції образу життя спільноти, що залишило пам'ятник і найбільш впевнено в виконанні цього завдання відповідає поховальний обряд. В сучасній історіографії, присвяченій дослідженню черняхівської культури затвердилося положення черняхівської культури як готської федерації германських та негерманських племен¹, вплив на яку також мала сарматська культура. В останній час активізувалися досліджень на території Дніпровського лівобережжя в зв'язку з діяльністю Германо-Слов'янської археологічної експедиції ХНУ імені В.Н. Каразіна. Прикладом цього слугують дослідження на могильнику Війтенки та Зачепилівка, монографіюпублікація числених статей та монографії з проблем пізньоримського часу на території регіону. Також не мало важливою темою є те, що досі ніхто з дослідників не звертав окремо увагу на похованнях з підбоями.

Новизна роботи полягає у розгляді підбійних поховань у окремому мікрорегіоні культури, комбінування нових джерел та літератури, використанні різних методів дослідження.

¹ Казанский М. М., Мاستыкова А. В. Германские элементы в культуре населения Северного Кавказа в эпоху Великого переселения народов. Историко-археологический альманах, 4. Армавир, 1998, С. 102.

Мета роботи: проаналізувати підбійні поховання на могильниках черняхівської культури на території дніпро–донецького лісостепу як джерело, що ілюструє етнокультурні процеси.

Завдання:

1. Визначити стан вивченості питання.
2. Охарактеризувати джерельну базу.
3. Проаналізувати підбійні поховання та їх інвентар.
4. Зробити висновки стосовно місця підбійних поховань у поховальному обряді черняхівської культури

Об'єкт дослідження: поховальний обряд черняхівської культури.

Предмет дослідження: підбійні поховання черняхівської культури

Методи дослідження:

загальнонаукові: порівняльний, метод аналогій, синтезу, індукції, дедукції;

спеціальні археологічні:

картографічний - дозволяє графічно на карті відобразити ареал поширення поховань з підбоям, проаналізувати їх просторове розміщення

статистичний метод - дозволяє скласти каталог підбійних поховань та каталог інвентарю

Хронологічні рамки даної роботи визначені часовими рамками існування черняхівської культури – поч. IV – поч. V ст. н.е¹.

Територіальні рамки. Дніпро–донецький лісостеп – територія між Дніпром та Сіверським Дінцем, Орелью та Сеймом. Південна межа лісостепу проходить приблизно по лінії від гирла Псла до низин Ворскли і до верхів'я Сіверського Дінця, південніше м. Змійова, Харківської обл. і середньої течії Оскола поблизу м.Валуйки Белгородської обл. Північна межа включає в себе дворіччя Трубежа, Удая, Середнє і Верхнє Посем'я на схід від м. Путивля Сумської обл.

¹ Любичев М.В. Ранняя история днепро-донецкой лесостепи I–V веков (Ostrogothica–Serie: Bände, 2). В 2–х частях: часть 1, Харьков: "Естет Принт", 2019. С. 104.

Структура роботи: глава 1 присвячена стану вивченості питання, джерельній базі;

у главі 2 розглянуто конструкція поховань з підбоєм їх інвентар та порівняння їх з пізньоскіфськими аналогами;

наприкінці подані висновки.

додатки включають у себе таблиці (додаток А) та ілюстрації (додаток Б)

Класифікація джерел: у роботі використані письмові джерела: публікації результатів розкопок у науковій літературі та звіти археологічних експедицій.

РОЗДІЛ 1. СТАН ВИВЧЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛА РОБОТИ

1.1. Стан вивченості проблеми

Передусім треба зазначити, що спеціальних праць, які були б присвячені тільки підбійним похованням черняхівської культури не існує. Дослідники торкалися цієї проблематики в контексті більш узагальнюючих досліджень, або навпаки – під час характеристики окремих могильників з такими похованнями. Треба одразу зазначити, що майже більшість дослідників вважало і вважає підбійні поховання сарматським елементом черняхівської культури. Тому вивчення цього типу поховань майже завжди було в контексті вивчення сарматського елемента в ній.

Одним з перших дослідників, які звернулися до сарматських племен, як до одного з можливих компонентів в процесі формування черняхівської культури, був Д.Я. Самоквасов. В його роботі «Могили Руської землі», що вийшла в 1908 році, вчений приходить до висновку, що гето-дакийские племена, розбиті в боях з римлянами, відійшли з Подунав'я на схід, в область Середнього Подніпров'я, і, принісши з собою обряд трупоспалення і різні римські вироби, перемішалися з місцевим скіфо-сарматським населенням. Однак цілеспрямовано вчені вперше звернулися до проблеми взаємозв'язків черняхівської і сарматської культур тільки на початку 50-х років¹. І хоча Д.Я. Самоквасов прямо не пише про підбійні поховання, проте надає їх малюнки.

До кінця п'ятдесятих років минулого століття висновок про присутність сарматського елемента в культурі «полів поховань» пізньоримського часу (черняхівської культури) спирався виключно на особливості поховальних конструкцій та інвентар підкурганих поховань Кантемирівки і Воронцівки як тепер ясно - комплексів епохи Великого переселення народів, що мають лише непряме відношення до черняхівської культури, синхронних з завершальною фазою її існування. Новий етап дослідження сарматського елемента в

¹ Самоквасов Д.Я. Могила Русской земли. – М., 1908. С. 164 – 174.

черняхівської культури, в тому числі нашого регіону, пов'язаний з введенням в науковий обіг матеріалів бірітуальних ґрунтових могильників.

Дослідження сарматського елемента в черняхівській культурі знайшло відображення в серії робіт М.М. Фокеева¹. У стислому вигляді висновки цього автора можуть бути викладені таким чином. Пізніший пласт сарматських старожитностей представлений матеріалами катакомбних-підбійних могильників середини III - кінця IV ст. (А, можливо, і почала V століття). Група населення, яка залишила ці пам'ятники, сформувалася в Передкавказзя шляхом інтеграції автохтонних носіїв обряду поховання в ямах з підбоям з прийшли зі сходу носіями катакомбного обряду. На думку дослідника, буджацькі алани близько середини IV ст. увійшли до складу носіїв черняхівської культури, що простежується, насамперед, на матеріалах могильників Біленьке і Фурманівка і поселення Дракула. Але, в цілому, питання про механізм включення аланів до складу носіїв черняхівської культури а залишилося відкритим.

Матеріали пізніших сарматських пам'яток розглядалися і в дослідженні А.Н.Дзиговського, де наводиться досить загальна характеристика даних старожитностей, яка не виходить за рамки констатації їх своєрідності в формах похоронних конструкцій, міграційного походження, приналежності аланам і ототожнення з Аланією Орозія².

Однією з перших, хто більш ґрунтовно торкнувся цієї проблематики в контексті обряду поховання була Г.Ф Нікітіна. У своїй праці "Систематика погребального обряду племен черняховской культури" Г.Ф Нікітіна склала загальний список конструкцій, що зустрічаються в черняхівській культурі, кількість яких становить 11 одиниць. До основних типів конструкцій ям вона відносить³ також ями з підбоям, що мають умовно-локальний характер та найбільш характерні для регіону Причорномор'я. В підбійних ямах містилися покійники як чоловічої, так і жіночої статі, але як зазначає авторка ці дані дуже ненадійні У підкладках переважають дитячі поховання. Більшість похованні з

¹ Фокеев М.М. Типы сарматских могильников в Буджакской степи. С. 157-161.

² Дзиговський А.Н. Сарматські старожитності Південного заходу України. С. 77 – 91.

³ Никитина Г.Ф. Систематика погребального обряду племен черняховской культуры. М.: Наука, 1985. С. 46.

підкладкою забезпечено інвентарем. Орієнтування поховання, розглянутих Г.Ф. Нікітіною, переважно північне. Західне орієнтування зустрічається у виняткових випадках. Вживання додаткових будівельних матеріалів (каменю або дерева) у внутрішніх конструкціях похоронної ями переважно пов'язано з прагненням відгородити підкладку або катакомбу від вхідної ями. Конструкція типу кам'яного ящика в підкладці зустрінуто лише один раз (Вікторівка). Використання глини для підмазки дна або завалення входу камнем пов'язується з місцевими особливостями, що передували появі черняхівської культури. Кореляція ознак, проведеною авторкою, не виявила будь-яких специфічних деталей обряду, пов'язаних суто з по подвійними або катакомбними могилами. Хоча подібна конструкція в цілому для черняхівської культури не типова. З огляду на те, що у місцевого населення в Північному Причорномор'ї в попередній період, а в Криму – і в синхронне з черняхівською культурою час, поховання в підкладках і катакомбах були поширені дуже широко, можна вважати появу аналогічних конструкцій на Черняхівських пам'ятках свідченням контактів з місцевим населенням. Стосовно жертовної їжі авторка зазначає, що склад і характер кісткових залишків, виявлених в похованнях черняхівської культури, цілком виразно свідчать, що шматки м'яса клалися в могилу як жертвна їжа, і це не було ні жертвопринесенням, ні культом тварини. Невідомі випадки знаходження в похованнях черняхівської культури цілого скелета тварин, що виключає жертвоприношення. Відправлення культу тваринного передбачає принесення в жертву будь якого одного виду, що теж не підтверджується на черняхівських пам'ятках. Зустрічаються в похованнях кістки - це, як правило, частини туші тварини. Склад тварин швидше за все не регламентувався похоронним ритуалом, оскільки в черняхівських похованнях фіксують різноманітні види. Найчастіше в якості заупокійної їжі використовувалося м'ясо дрібної рогатої худоби і птахів (а також яйця), значно рідше - м'ясо великої рогатої худоби, в одиничних випадках - м'ясо коня і свині. Статистичні підрахунки показують, що помітний відсоток складають кістки диких тварин, однак використовувалися вони не як їжа, а судячи по всьому, як

талісмани, бо в черняхівських похованнях серед кісток диких тварин найчастіше фігурують ікла вовка і кабана.

Інше узагальнення конструкцій поховальних споруд зробив Б.В Магомедов¹ в рамках своєї праці присвяченій етнічній складовій черняхівської культури. Підбійні та катакомбні могили, не так сильно розповсюдженні в черняхівській культурі аніж ями з заплечиками. Цей елемент пов'язаний з поховальним обрядом кочівників. На курганних могильниках Буджакського степу вони масово використовуються в другій половині III століття – початку IV століття, що пояснюється проникнення сюди нової хвилі сармато–алан. Згідно Б.В Магомедову, кожен тип конструкції ям співвідноситься з культурно–історичним впливами в черняхівській культурі на конструкцію поховальних ям: для германського типу характерні прості ями з північною орієнтацією; пізньоскіфська – прості ями, ями з заплечиками з північною та західною орієнтацією; сарматський – прості ями, ями з заплечиками, підбойні та катакомбні з північною та південною орієнтацією. Як в низов'ях Південного Бугу, так і в пониззі Дніпра підбійних поховання відомі в числі самих ранніх. У цьому контексті особливий інтерес представляє поховання 9 могильника Каборга IV. Тип могильної ями тут не простежено, але виразну етнокультурну забарвлення несе інвентар поховання, в який крім черняхівської гончарної миски входили двочленна Лучкова фібула і сережка, аналогії якої добре відомі в пізньосарматській культурі.

На думку О.В.Гудковой, черняхівські пам'ятки з'являються в межиріччі Дністра і Дунаю тільки з середини IV ст. Їх проникненню в регіон, починаючи з середини III ст., Перешкоджав склався в Північно-Західному Причорномор'ї алано-венедські союз, археологічним виразом якого виступають підбійно-катакомбні могильники фінального етапу пізньосарматської культури і пам'ятники типу Етулія².

¹ Магомедов Б. В. Черняховская культура. Проблема этноса. Monumenta Studia Gothica. Tom I. Wydawnictwo UMCS. Lublin, 2001. С. 35.

² Гудкова А.В. I - IV вв. в Северо-Западном Причерноморье. Культура оседлого населения. С. 235 -404.

Г.Б Федоров стверджував, що обряд поховання у вигляді трупопокладень в черняхівській культурі не був пов'язаний з германськими племенами, а навпаки, він виникає на тлі контактування черняхівської культури з сарматами. Серед особливостей, що притаманні сарматським похованням, дослідник виділяє такі особливості як: поховання з деформованими черепами, сарматські дзеркала, сарматська кераміка (трьох ручні глибокі миски, невеликі сіролощені кувшини), гранені плитчасті буси, проволочні бронзові сережки¹.

У своїй праці В.В Сєдов в результаті аналізу черняхівського матеріалу виявляє в них компоненти, що характерні за походженням для скіфо–сармат, адже ці компоненти не є характерними для археологічних культур, що брали участь у формуванні черняхівської культури. Одним з таких компонентів саме і слугують поховання у підбоях. Іншими сарматськими елементами слугують: поховання з із зігнутими в колінах або схрещеними ногами, звичай сипати в могили розпечені деревне вугілля та золу, звичай класти в могили їжу для «заупокійних трапез», поховання, обставлені численними судинами (цей елемент необхідно ураховувати, в тому випадку, якщо в похованні зафіксовані інші сарматські елементи)².

У 2001 році виходить публікація О.О Гей «Проблема выделения скифо-сарматских элементов в черняховской культуре». Однією з розглянутих проблем була проблема поховання у ямах з підбоям. В період, що передував виникненню черняхівської культури підбійні могили стають домінуючим типом поховальним споруд серед сарматських племен. Ознаки сарматського компонента були розділені О. О. Гей на «безперечні» (поховання в катакомбах і ямах з підкладкою, ліпні горщики скіфо–сарматських форм) і «ймовірні». До «ймовірним» віднесені: прояви культу вогню і дерев'яні споруди в могилах, кістки барана з ножом, наявність деформованого черепа. Серед елементів, що мають невизначене походження, названі: обряд поховання тіла, північна орієнтація похованих, численні посудів в похованні, скупчення вугіллячок,

¹ Федоров Г.Б. О двух обрядах погребения в черняховской культуре. Советская археология № 3. М.: ИАН СССР, 1958. С. 234–243.

² Сєдов В.В. Происхождение и ранняя история славян. М. Наука, 1979 г. С. 81-82.

скорочене положення скелета / положення на боці, велика кількість бус. За конструкцією, формою та розмірами черняхівські підбії фактично не відрізняються від аналогічних поховань скіфів і сармат, розповсюджених на території Північного–Причорномор'я. Цей факт змушує признати скіфо–сарматське походження цього типу поховальної споруди¹.

Поховання у ямах з підбоєм, на ряду з похованнями у склепах, не є характерним для черняхівської культури, у всякому разі для основної зони концентрації поселень в лісостеповій зоні. Аналізуючи матеріали дослідження поховань у підбоях у всьому ареалі черняхівської культури, автори приходять до наступних висновків: вхідна яма має овальну чи підпрямокутну форму знизу, в довгій стороні мала відокремлене ступенькою приміщення для поховання, розмір цього типу поховання залежав від віку та конституції тіла, відносно велика кількість поховань дітей, північна орієнтація. З зібраних матеріалів на 1983 р., автори приходять до висновків, що підбії в основному відомі на південних могильниках Причорномор'я, в той час, коли б вони повинні були яскраво прослідковуватися на могильниках Молдови, де яскраво видно черняхівсько–сарматський симбіоз².

Аналіз могильників черняхівської культури Північно-Західного Причорномор'я продемонстрував, що практично за кожним з них стоїть відособлена в етнічному або культурному плані група населення. Стосовно до всього причорноморського регіону до аналогічного висновку дійшов ще Б.В.Магомедов. Звісно ж, що в суті подібний висновок може бути поширений на всю культуру. У Північному Причорномор'ї, завдяки специфіці похоронного обряду, ця неоднорідність етнокультурного складу «черняховцев» виражена в археологічному матеріалі найбільш рельєфно. Про відсутність міцного єдності всередині готського об'єднання можна судити по тому, як в кінці IV - початку V ст. розрізнені групи готовий переселяються на територію Імперії, йдучи від

¹ Гей О. А. Проблема выделения скифо-сарматских элементов в черняховской культуре. *Stratum plus*, 4. Санкт–Петербург–Кишинев–Одесса–Бухарест, 2001—2002, С 213–214.

² Сымонович Э.А., Кравченко Н.М. Погребальные обряды племен черняховской культуры. САИ. 1983. Вып. Д.1. 22. С. 26.

гуннської загрози. Вони з'являються як окремі колективами, на чолі зі своїми ватажками, імена яких часто навіть не зберігаються в джерелах. Потім ці групи цілком самостійно діють в Подунав'ї, на Балканах і в Малій Азії. Праця Б.В. Магомедова "Черняховская культура Північно-Західного Причорномор'я" присвячена дослідженню регіону Причорномор'я. Аналізуючи конструкції підбійів, автор порівнює їх з античними аналогами, на відміну від яких черняхівські завжди заглиблені нижче рівня дна вхідної ями і є виключенням для всіх інших регіонів поширення цієї культури. Використання цього типу поховань, на рівні з похованнями у простих ямах, є характерним явищем для сармат регіону українського Степу. Б. В. Магомедов додає до «безперечних» ознак ями з заплечиками, і наявність в похованнях–інгумації зброї. Автор приходить до висновку, що культурна атрибуція підбійних поховань безперечно є сарматською¹.

Однією з перших праць, що розглядала черняхівську культуру в контексті одного регіону і де було порушено питання поховань у ямах з підбоям була робота Е.А. Рікман. «Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры». В цій праці Е.А. Рікман відносить поховання в ямах з підбоям, на рівні поховань з заплечиками, до сарматського елементу на ряду з іншими ознаками такими як: червона краска, жертвна їжа у вигляді туші барана чи кози, ножі, а також заривати серед поховань голову або ноги коня. Також не мало важливим фактом, на який звертає увагу автор, що на пам'ятниках черняхівської культури сарматські елементи виражені нерівномірно² і, відповідно до цього, від одного регіону до іншого можуть мати різну виразність.

Могильники Північної Буковини та Бессарабії були описані в монографії Г.Ф. Нікітіної. В своїй праці авторка використовувала матеріали дослідження

¹ Магомедов Б. В. Черняховская культура Северо-Западного Причорноморья. Киев, 1987. С 48.

² Рикман Э. А. Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках н. э. С. 319–320.

могильників трьох могильників – могильник у хутора Одая, могильник поблизу села Горошеві, могильник поблизу станції Романківці¹.

Дослідження поховальних споруд регіону дніпро–донецького лісостепу здійснив М.В. Любичев. Для своєї типології він використав систему О.В. Петраускаса розроблену для могильників Косаново та Гаврилівка. Зокрема виділено як окрему групу ями з підбоям². Ями з підбоям відносяться до *III типу*. Ями з підкладкою (ями з підбоям) на могильниках черняхівської культури регіону є досить стандартними спорудами, що відрізняються лише в деталях. Велика їх частина має вхідну яму в плані овальної або прямокутної форми із закругленими кутами. Підкладка в більшості випадків відрізняється овальною формою в плані. Поховання з підкладкою орієнтовані меридіально (північ – південь, з відхиленнями), або широтно (захід – схід, з відхиленнями). Підбій має рівний або увігнутий профіль дна. В більшості випадків підбій примикає з західної сторони до вхідної ями. Довжина вхідної ями дорівнює, або трохи менше довжини підбоя. Перехід від вхідної ями до підбоя виконаний у вигляді ступенів різної висоти. Особливість ям з підбоям полягає в їх інвентарності³.

Регіону дніпро–донецького лісостепу в період пізньоримського і гунського гунського часу також присвячена праця А.М. Обломського⁴. При аналізі сарматських елементів автор ототожнює їх з скіфськими. Пояснення цієї подібності пояснюється тим, що в I столітті відмічається сильний взаємний вплив цих культур. Більшість дослідників приходять до висновків, що ці два компоненти в черняхівській культурі неможливо відокремити, по цьому і сприймаються як єдине ціле, але за рідкісними винятками. А. М. Обломский вважає, що у нас немає можливості підрозділу скіфського і сарматського

¹ Никитина Г.Ф. Могильники черняхівської культури в северной Буковине и Бессарабии /РАН Ин-т археологии. М. Наука. 1996. С. 182 .

² Любичев М.В. Ранняя история днепро-донецкой лесостепи I–V веков (Ostrogothica–Serie: Bände, 2). В 2–х частях: часть 1, Харьков: "Естет Принт", 2019. С. 152–155

³ Любичев М.В. Ранняя история днепро-донецкой лесостепи I–V веков (Ostrogothica–Serie: Bände, 2). В 2–х частях: часть 1, Харьков: "Естет Принт", 2019. С. 154.

⁴ Обломский А. М. Днепровское лесостепное Левобережье в позднеримское и гунское время (сер. III – втор. пол. V вв. н. э.). Автореф. ... докт. ист. наук. Москва, 2001а. С 60.

компонентів в сарматський час, а мова може йти лише про скіфо–сарматських традиціях.

В регіоні дніпро-донецького лісостепу спостерігається концентрація пізньосарматських поховань гуннського часу. На думку М.М. Казанського і А.В. Мاستиковой ці пам'ятники відображають присутність аланського угруповання підпорядкованого гунам, що займало стратегічне положення між двома остроготськими королівствами¹. Відмінність між інвентарем цих двох груп сарматських старожитностей полягає в практично повній відсутності в північно-західному-причорноморських похованнях черняхівських речей і їх різноманітні в комплексах Лівобережжя. Ці відмінності пояснюються тим, що в курганах Північно-Західного Причорномор'я поховані алани, що брали участь в короткочасних рейдах до Дунаю, тоді як на Лівобережжі в кінці IV - початку V ст. існував стабільний масив аланського населення, тісно контактував з «черняхівцями»

Підводячи підсумки, ми можемо сказати, що історіографічна база нашого дослідження базується на працях, що не ставили за ціль розгляд окремо підбійних поховань. Розгляд підбійних поховань відбувався в контексті впливу сарматської традиції на черняхівську культуру. Дослідники відносять підбійні поховання до безперечних ознак сарматського компоненту. Особливу увагу привертає праця О.О Гей, в якій авторка розділила ці ознаки на "безперечні" та "ймовірні". Найбільш досліджений регіон – регіон Причорномор'я. Вірогідно, це обумовлено тим, що сарматські елементи найбільш яскраво проявляються в цьому регіоні.

1.2. Джерела роботи

За даними 2019 року на території дніпро–донецького лісостепу було повністю або частково досліджено 31 могильник черняхівської культури

¹ Казанский М. Готы на Боспоре Киммерийском. М.М. Казанский. Сто лет черняховской культуре. - Киев, 1999. С. 128.

Компанійці, Біленкові Бурти, Носенки, Пристань, Градизьк, Кагамлик, Лавриковка, Переяслав–Хмельницький, Соснова, Гурбниці, Лохвиці, Успенка, Вовчик, Дубина, Воскресенське, Ковалі, Ручки, неподалік від Сум, Замошанська дюна, Суми–сад, Шишаки, Водяне, Свинківка, Новоселівка, Писарівка, Кантемирівка, Павлюковка, Павлюковка, Пересічне, Рідний Край 1, Соколово 2, Головино 1, Глибоке, Рідний Край, Черкаська Лозова, Війтенки, Жовнина¹.

Джерельною базою для дослідження є поховальні ями з підбосом на території дніпро–донецького лісостепу черняхівської культури на могильниках: Боромля – 1, Успенка, Компанійці, Переяслав–Хмельницький, Війтенки – 1, Зачепилівка.

Могильник і поселення Боромля – 1 розташований поблизу села Боромля Тростянецького району Сумської області. Поселення та могильник відкриті В.В Примаком в 1986 р. Подальші розкопки проводилися А.Н Некрасовою і Р.В Терпіловським в 1987–1991 рр. Могильник займав площу 200х100, на якій було розкопано 2200 м² (Рис.1). Територія пам'ятника зруйнована ґрунтовою дорогою, що проходить з півночі на південь, плантажною вспашкою, з заходу на схід двома буртами шириною 4 м. та глибиною 1 м. Беручи до уваги, що пам'ятник в значній мірі був зруйнований, ми не можемо стверджувати, що могильник був досліджений повністю. На могильнику досліджено 48 поховань². Для могильника Боромля характерні поховання в простих ямах 59% (28 поховань), але також присутні ями з заплечиками - 25% (12 поховань), та одне поховання з підбосом - поховання №33. Поховання знаходиться в північно–західній частині могильника.

Могильник Успенка розташований в північно–східній частині села Успенка Буринського району Сумської області. Пам'ятник досліджувався Е.В Махно в 1968–1972 та в 1976 роках. Результати розкопок 1968–1969 років

¹ Любичев М.В. Ранняя история днепро–донецкой лесостепи I–V веков (Ostrogothica–Serie: Bände, 2). В 2–х частях: часть 1... С. 54–65.

² Некрасова А. Н. Памятники черняховской культуры днепровского Левобережья. Готы и Рим. Сборник научных статей. К.: ИД «Стилос», 2006. С. 87.

опубліковані частино. В процесі розкопок на могильнику було розкопана площа 1200 м² (Рис 2). Територія могильнику в значній мірі зруйнована. Вся його західна частина зруйнована кар'єром, розташованого поблизу цегляного заводу. Східний край зруйнований більш пізніми будівлями. Центр перетинала стара дренажна канава. Ситуація аналогічна могильнику Боромля–1. Пам'ятник систематично піддавався зруйнуванню, тому ми не можемо стверджувати, що могильник був повністю досліджений. Дослідження ускладнює також факт не часткової опублікованості. На могильнику досліджено 35 поховань: 27 інгумацій та 8 кремацій¹, серед яких лише одне поховання з підбоєм – №1631. Поховання знаходилося в північно–західній частині могильника. Поховання на могильнику Успенка в основному мають просту конструкцію поховальних ям - 22 поховання (84%)

Могильник Компанійці розташований в урочищі Касюровщина біля хутора Компанійці Кобилянського району Полтавської області. Могильник був відкритий в 1960 році А.В Бодянським, розкопки на якому проводила Е.В Махно в 1960–1965 роках (Рис. 3). Загальна розкопана площа могильника 5200 м². На могильнику досліджено 116 поховань: 37 інгумацій та 79 кремацій², серед яких 2 поховання з підбоєм – поховання №124 та №162. Поховання знаходилися в південно–західній частині могильника. Для могильнику Компанійці в більшій мірі характерні кремації: 37 інгумацій, що становлять лише 31 % від всіх поховань та 79 кремацій. В цьому випадку виникає закономірне питання, чи могла ця диспропорція вплинути на характер конструкцій поховальних ям в інгумаціях.

Переяслав–Хмельницький могильник черняхівського типу розташований на рівному плато правого берега р. Трубіж на відстані 1,5 км на північний схід від м. Переяслав–Хмельницький на території колгоспу «Переяслав» (вздовж західного берега Старокиївського шляху, на південь від путівки з колгоспу в

¹ Некрасова А. Н. Памятники черняховской культуры днепровского Левобережья. Готы и Рим. Сборник научных статей. К.: ИД «Стилос», 2006. С. 99.

² Некрасова А. Н. Памятники черняховской культуры днепровского Левобережья. Готы и Рим. Сборник научных статей. К.: ИД «Стилос», 2006. С. 106.

хутір Борисівку, навпроти воріт колгоспу). На відстані 800 м на північ від могильника знаходиться річище річки Альти. Могильник виявлений під час копання кагатів у 1951 р. У 1952 і 1954 рр. на ньому проводила розкопки експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом В. К. Гончарова. Під час розкопок розкрито площу 1307 м² (Рис. 6). На могильнику було досліджено 40 поховань: 19 інгумацій та 21 кремація¹. Серед наявних трупопокладень зафіксовано 3 поховання у ямі з підбоєм – №2, №14, №18.

Дослідження на черняхівському комплексі Війтенки–1 ведуться з 2004 року Германо–Слов'янською археологічною експедицією. 9 серпня 2005 року вище селище було відкрито могильник. Могильник розташований в басейні річки Мокрий Мерчик (Мерчик – Мерла – Ворскла – Дніпро) на території Ковязької сільради Валківського району Харківської області (Рис. 4).

У 2005 році було на могильнику Війтенки було досліджено 28 поховань: 8 трупопокладень, 15 урнових трупоспалень, 4 безурнових спалень, 1 кенотаф². Серед наявних трупопокладень не зафіксовано поховань у підбоях.

У 2006 році було досліджено 22 поховання: 8 інгумацій, 7 урнових та 7 безурнових кремацій³. Серед наявних інгумацій зафіксоване одне поховання в ямі з підбоєм – №41.

У 2007 році було досліджено 20 поховань: 11 інгумацій та 9 кремацій⁴. Серед наявних інгумацій зафіксовано два поховання у ямі з підбоєм – №54 та №66.

У 2008 році було досліджено 24 поховання: 12 інгумацій та 12 кремацій¹. Серед наявних інгумацій зафіксовано два поховання у ямі з підбоєм – №85 та №86.

¹ Гончаров В.К. Могильник черняхівського типу біля Переяслава–Хмельницького. В.К. Гончаров, Є.В. Махно. Археологія. 1957. Т. 11. С. 127.

² Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2006: Отчет о работе Германо–Славянской экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2005 г. Харьков, 2006. НА ИА НАНУ. 2005/156.

³ Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2007: Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина в 2006 году. Харьков. НА ИА НАНУ. 2006/70.

⁴ Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2008: Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина в 2007 году. Харьков. НА ИА НАНУ. 2007/137.

У 2009 році було досліджено 20 поховань: 12 інгумацій та 8 кремацій². Серед наявних інгумацій зафіксовано два поховання у ямі з підбоєм – №102 та №112.

У 2010 році було досліджено 12 поховань: 11 інгумацій та 1 кремація³. Серед наявних інгумацій зафіксовано два поховання у ямі з підбоєм – №117, №121, №124.

У 2011 році було досліджено 7 поховань: 3 інгумації та 4 кремації⁴. Серед наявних інгумацій не зафіксовано поховань у ямі з підбоєм.

У 2012 році було досліджено 18 поховань: 12 інгумацій та 6 кремацій⁵. Серед наявних інгумацій не зафіксовано поховань у ямі з підбоєм.

У 2013 році було досліджено 39 поховань⁶. Серед наявних інгумацій не зафіксовано поховань у ямі з підбоєм.

У 2014 році було досліджено 15 поховань. Серед наявних інгумацій не зафіксовано поховань у ямі з підбоєм⁷.

У 2015 році досліджено 6 поховань. Серед наявних інгумацій зафіксовано одне у ямі з підбоєм – №207⁸.

У 2016 році досліджено 2 поховання. Серед наявних інгумацій не зафіксовано поховань у ямі з підбоєм¹.

¹ Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2009: Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина в 2008 году. Харьков. НА ИА НАНУ. 2008/92.

² Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2010: Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина в 2009 году. Харьков. НА ИА НАНУ. 2009/147.

³ Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2011: Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2010 г. Харьков. НА ИА НАНУ.

⁴ Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2012: Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2011 г. Харьков. НА ИА НАНУ.

⁵ Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2013: Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2012 г. Харьков. НА ИА НАНУ.

⁶ Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., Шультце Э., 2014: Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2013 г. Харьков, 2014. НА ИА НАНУ.

⁷ Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., Шультце Э., 2015: Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2014 г. Харьков. НА ИА НАНУ.

⁸ Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., Шультце Э., 2016: Любичев М.В. Мызгин К.В., Варачева К.Г., Шультце Э. Отчет об исследовании археологического комплекса позднеримского времени Войтенки в 2015 г. Харьков. НА ИА НАНУ.

У 2017 році досліджено 9 поховань: 6 інгумацій та 3 кремації. Серед наявних інгумацій зафіксовано два поховання у ямі з підбоєм – №217 та №224².

У 2018 році досліджено 8 поховань: 4 інгумації та 4 кремації. Серед наявних інгумацій зафіксовано два поховання у ямі з підбоєм – №231 та №232³.

Доволі чітко прослідковується особливість способу поховання - бірітуалізм, та приблизне рівномірне розподілення між кремаціями та інгумаціями⁴. На пам'ятнику присутні такі конструкції поховальних ям: прості ями - 51 поховання (45%), ями з заплечиками - 12 поховань (10%), ями з підбоєм - 13 %. Не прослідковані конструкції у 35 похованнях (32%) випадках. В основному всі поховання орієнтовано на північ - 89 поховань (77%). Інші випадки орієнтувань: захід - 8 поховань (6%), північний-захід - 7 поховань (5%), північний-схід - лише 1 поховання (0,8%). Особливу увагу привертає кількість ям з підбоєм та заплечиками. Конструкція не прослідкована - 36% випадків. Та ми маємо 1 округлу. Ями з підбоєм мають не велику норму зустрічаємості, що становить – 16 поховань (13%). В орієнтуванні в значній мірі превалює північне – 14 поховань (82%).

Дослідження на могильнику Зачепилівка ведуться з 2011 року Германо–Слов'янською археологічною експедицією (Рис 5.). Могильник Зачепилівка розташований поблизу села Зачепилівка Леб'язька сільська рада Зачепилівський район Харківської області. Могильник інтенсивно руйнується санкціонованою і несанкціонованою вибіркою піску в піщаному кар'єрі, що ускладнює дослідження на цьому пам'ятнику.

¹ Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., Шульцце Э., Филатов Д. А., 2017: Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2016 г. Харьков. НА ИА НАНУ.

² Любичев М. В., Филатов Д. А., Мызгин К. В., Шульцце Э., Варачева К. Г., Руснак В. В., 2018: Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2017 г. Харьков. НА ИА НАНУ.

³ Любичев М. В., Филатов Д. О., Руснак В. В., Варачова К. Г., Е. Шульцце, Мизгін К. В., 2019: Звіт про роботу Германо–Слов'янської археологічної експедиції Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в 2018 році. Харків. ІА НАНУ.

⁴ Любичев М.В. Мызгин К.В., Варачева К.Г. Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина в 2016 году. Харьков: НА ИА НАНУ, 2017.

У 2011 році було досліджено 1 поховання – інгумація¹, що було зруйновано.

У 2012 році було досліджено 2 поховання: 1 інгумація та 1 кремація². Серед наявних інгумацій не зафіксовано поховань у ямі з підбоєм.

У 2014 році було досліджено 2 поховання – 2 інгумації³. Серед наявних інгумацій не зафіксовано поховань у ямі з підбоєм.

У 2015 році досліджено 19 поховань: 7 інгумацій та 12 кремацій⁴. Серед наявних трупопокладень не зафіксовано поховань у підбоях.

У 2016 році досліджено 14 поховань. Серед наявних трупопокладень зафіксовано 4 поховання у ямі з підбоєм – №25, №29, №30, №34⁵.

Датування. Датування поховань з пізньоскіфськими/ сарматськими ознаками на могильниках черняхівської культури в дніпро–донецької лісостепу здійснив М.В Любичев⁶ за ступенями відносної хронології в системі Я. Тейрала. Могильник Боромля поховання № 33– С3/D1 или D1, могильник Успенка поховання № 1631 – D1, могильник Компанійці поховання № 124 – D1, поховання № 162 – С3/D1 або D1, могильник Переяслав–Хмельницький поховання №2 – С3/D1 або D1, могильник Війтенки, поховання № 41 – С2 /С3та С3, поховання № 54 – С2 /С3 и С3, поховання 86 – С, поховання № 112 – С3та С3 /D1, поховання № 117 – С3 та С3 /D1, поховання № 121 – С3 та С3 /D1, поховання №124 – С3 та С3 /D1, поховання № 217 – С3 та С3 /D1, поховання 231 – С3 и С3 /D1, могильник Зачепилівка поховання № 25 – D1, , поховання № 34 – D1.

¹ Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2012: Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2011 г. Харьков. НА ИА НАНУ.

² Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2013: Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2012 г. Харьков. НА ИА НАНУ

³ Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., Шульцце Э., 2015: Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2014 г. Харьков. НА ИА НАНУ .

⁴ Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., Шульцце Э., 2016: Любичев М.В. Мызгин К.В., Варачева К.Г., Шульцце Э. Отчет об исследовании археологического комплекса позднеримского времени Зачепилівка в 2015 г. Харьков. НА ИА НАНУ.

⁵ Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., Шульцце Э., Филатов Д. А., 2017: Отчет о работе Германо–Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2016 г. Харьков. НА ИА НАНУ.

⁶ Любичев М.В. 2011. Погребения с позднескіфскими/сарматскими признаками на могильниках черняхівської культури в дніпро–донецької лісостепу. Оіум.К., 1. С.33–52.

Джерельна база нашої праці складається з звітів та окремих публікацій. Присутні публікації присвячені окремим могильним комплексам, так і систематизуючі праці, що включають в себе аналіз одразу декількох пам'ятників. В джерелах при описі поховань у ямах з підбоєм бралось до уваги: форма ями, параметри ями, форма підбою, параметри підбою (довжина, ширина, висота, глибина), знаходження підбою відносно основної ями, орієнтування кістяка, положення кістяка, інвентар, наявність слідів вогню. Зібрані дані дають змогу проаналізувати, як корелюють між собою ці признаки в ямах з підбоєм на території дніпро–донецького лісостепу та встановити витоки культурної традиції.

Підводячи підсумки ми проходимо до наступних результатів стосовно процентного відношення підбійних поховань на могильнику: Боромля – 1 – 4%; Успенка – 12%; Компанійці – 8%; Зачепилівка – 15%; Війтенки – 58%. Відносно загальної кількості поховань до підбоїв для кожного окремого могильнику: Боромля – 1 – 2%; Успенка – 3%; Компанійці – 2%; Війтенки – 7%.

Таким чином, джерельна база нашої праці поділяється на могильники, що не були повністю досліджені (Боромля – 1, Успенка, Переяслав–Хмельницький), досліджені повністю (Компанійці) та ті, що продовжують досліджуватися (Війтенки – 1, Зачепилівка).

Розділ 2

КОНСТРУКЦІЯ ТА ІНВЕНТАР ПІДБІЙНИХ ПОХОВАНЬ

2.1 Конструкція підбійних поховань

В даному розділі буде проведено аналіз підбійних поховань за таким планом: форма вхідної ями, параметри основної ями (глибина та довжина), параметри підбою, знаходження підбою, інвентар, характеристики кістяка, характеристика інвентаря, та порівняння з сарматськими похованнями.

Для подальшого дослідження необхідно дати визначення поняття "підбійне поховання". Підбійне поховання – поховальна споруда з слідами кам'яного закладу або без нього, овальну чи підпрямокутну форму знизу, в довгій стороні мала відокремлене ступенькою приміщення для поховання. Підбійні поховання досить вузько датуються в межах першої третини IV ст.

Форма вхідної ями. Для підбійних поховань характерне північне орієнтування. При аналізі форми ями 26 поховань складається наступна картина: овальна – 61 % (поховання № 33 могильник Боромля, поховання № 1631 могильник Успенка, поховання № 124, 162 могильник Компанійці, поховання № 85, 102, 112, 117, 121, 231, 232 могильник Війтенки, поховання № 2, 14 могильник Переяслав-Хмельницький, поховання № 29, 34 могильник Зачепилівка); прямокутна – 26 % (поховання № 41, 86, 124, 207 могильник Війтенки, поховання № 30 могильник Зачепилівка); квадратна – 3% (поховання № 217 могильник Війтенки); неправильний круг – 3% (поховання № 224 могильник Війтенки); не прослідковано – 3% (поховання № 54 за каталогом). Із проаналізованого матеріалу ми приходимо до висновків, що овальна форма вхідної ями є домінуючим типом серед підбійних поховань. Принципової різниці між ними, мабуть, не було: копали яму прямокутної форми, за розмірами тіла покійного, а виявляти тепер різниця може бути обумовлена декількома причинами: 1) недостатньо ретельним опрацюванням кутів при викопуванні ями в давнину; 2) деформацією ями в найбільш уразливих місцях (кути) за півтори тисячі років (до моменту розкопок); 3)

можливими неточностями при розчищенні ям в процесі розкопок. Але все це принципового значення не має. Важливо лише, що для черняхівської культури характерна яма прямокутної або близькою до неї форми, домінуюча у всіх могильниках¹.

Орієнтування кістяків. Серед підбійних поховань варіанти орієнтування кістяків в процентному співвідношенні виглядає так: орієнтовані на північ – 80% (поховання № 33 могильник Боромля, поховання № 1631 могильник Успенка, поховання № 124, 162 могильник Компанійці, поховання № 54, 66, 85, 86, 102, 117, 124, 207, 217, 231, 232 могильник Війтенки, поховання № 2, 18 могильник Переяслав-Хмельницький, поховання № 25, 29, 30, 34 могильник Зачепилівка); північний–захід – 7% (поховання № 41 могильник Війтенки, поховання № 14 могильник Переяслав-Хмельницький), східне – 3% (поховання № 112 могильник Війтенки), західне – 3% (поховання № 121 могильник Війтенки), не прослідковано – 3% (поховання № 224 могильник Війтенки). Характерним є орієнтування на північ, що в цілому є характерною рисою інгумацій в черняхівській культурі.

Взагалі північне орієнтування в поховальному обряді черняхівської культури є дискусійним питанням. Північне орієнтування в цей час поширене у багатьох народів Східної та Центральної Європи. Воно зафіксовано у скіфів, населення античних міст, пшеворської культури, багатьох культур Балтійського регіону. Пояснення північного орієнтування в античних та скіфських похованнях виходять з сарматського впливу². О. О Гей відносить цю ознаку до мають невизначений походження., а тому культурна атрибуція цього елементу не являється можливою. Однією з причин, що пояснює цю тенденцію – необхідність уніфікації поховального обряду на значних територіях³.

Вважається, що поширення звичаю поховання померлих головою на захід в межах культури не було однаковим. Найбільший відсоток «західників»

¹ Никитина Г.Ф. Систематика погребального обряду племён черняховской культуры. М.: Наука, 1985. С. 44.

² Гей О. А. Проблема выделения скифо-сарматских элементов в черняховской культуре. *Stratum plus*, 4. Санкт–Петербург–Кишинев–Одесса–Бухарест, 2001—2002, С 213

³ Гей О. А. Проблема выделения скифо-сарматских элементов в черняховской культуре. С. 214.

зафіксовано на могильниках Північного Причорномор'я, Середнього Дніпра та Дністра. Менш властиві вони для північно-західного регіону культури — Волині¹. М. Мончинська присвятила похованням черняхівської культури із західним орієнтуванням спеціальне дослідження. Польська дослідниця висловилася проти ототожнення поширення поховань цього типу в черняхівської культури з впливом християнства, відзначаючи, що в Західній Європі було потрібно близько двох століть, щоб християнізація вплинула на похоронний обряд германців меровингського періоду. Проведений М. Мончинської аналіз невеликого числа датуючих предметів знайдених в інгумації орієнтованих в західному секторі показав, що, переважна їх кількість відноситься до фаз СЗ і D1. Але є комплекси, які слід датувати більш раннім часом. Так в поховання 30 могильника Ружичанка були знайдені дві прогнутих подвязная фібули I варіанту які датуються приблизно 230 - 330 рр. Інше раннє поховання з західної орієнтуванням - 166 могильника Данча, було перекрито похованням 169, яке належить до II періоду черняхівської культури по О.В.Шарову, а також О.О.Гей і І.А.Бажану. Нарешті планеграфія Будештського могильника також дозволяє виділити більш ранню і більш пізню групи поховань з західної орієнтуванням, оскільки такі поховання широкою смугою перетинають всю площу некрополя. Таким чином, поховання з західної орієнтуванням з'являються в черняхівської культури ще до того, як поширення християнства могло б вплинути на її похоронний обряд. На думку польської дослідниці поховання розглянутого типу є проявом локальних родових або сімейних звичаїв. Які саме обрядові практики стояли за цими звичаями, автор не уточнює, проте відзначає, їх побутування було аналогічно паралельного поширенню в черняхівської, а раніше в вільбарській культурі обрядів кремації та інгумації. Про щодо ранньої дати появи в черняхівської культури поховань із західного орієнтуванням свідчить аналіз хронології і похоронного обряду могильника Косанове проведений О.В. Петраускасом. Поховання з західної

¹ Петраускас О.В. Час появи та деякі особливості розвитку трупопокладень із західною орієнтацією в черняхівській культурі (за даними могильників України). *Ostrogotica*. Харків. 2009. – С. 187.

орієнтуванням з'являються в черняхівської культури ще до того як її пам'ятники масово поширюються в Північному Причорномор'ї. Найбільш ранні поховання цього типу відомі в лісостепу (Ружичанка, Данча, Косанове, можливо Будешти), тоді як в самому ранньому Черняхівському могильнику Причорномор'я - в Каборзі -інгумації з західної орієнтуванням відсутні зовсім.

Таким чином, поховання з західної орієнтуванням з'являються в черняхівської культури ще до того, як поширення християнства могло б вплинути на її похоронний обряд. На думку польської дослідниці поховання розглянутого типу є проявом локальних родових або сімейних звичаїв. Які саме обрядові практики стояли за цими звичаями, автор не уточнює, проте відзначає, їх побутування було аналогічно паралельного поширенню в черняхівської, а раніше в вільбарській культурі обрядів кремації і інгумації.

Параметри основної ями. Аналіз параметрів основної ями дозволяє виділити за довжиною три типи поховань – малі, середні, великі, за шириною також виокремлюються три типи – малі, середні, великі. За довжиною: малі 1,3 – 1,5 м; середні 1,6 – 1,8 м; великі 1,9 – 2,3 м. За шириною відносяться: малі – 0,5 – 1 м; 1,1 – 1,8 м; 1,9 – 2,1 м. За довжиною до малих відноситься лише одне поховання (№ 8 за каталогом), до середніх три поховання (№7, 17, 19, 25), до великих (поховання № 33 могильник Боромля, поховання № 1631 могильник Успенка, поховання № 124, 162 могильник Компанійці, поховання № 41, 86, 102, 117, 124, 207, 217, 232 могильник Війтенки, № 2, 18 могильник Переяслав-Хмельницький, № 25, 29, 34 могильник Зачепилівка). Серед великих поховань особливо виокремлюються поховання № 112, 117 за каталогом, що знаходяться на могильнику Війтенки. За шириною відносяться: малі поховання (поховання №66, 85, 124 могильник Зачепилівка, поховання № 25 могильник Війтенки); середні (поховання № 33 могильник Боромля, поховання № 124, 162 могильник Компанійці, поховання № 54, 86, 102, 207, 217, 231, 232 могильник Війтенки, поховання № 2, 18, могильник Переяслав-Хмельницький, поховання № 25, 29 могильник Зачепилівка) ; великі (поховання № 117, 121, 224 могильник Війтенки, поховання № 34 могильник Зачепилівка).

Глибина. Так само як і в питанні довжини та ширини тут можна виокремити 3 групи: неглибокі – 0,9 – 1,2 м; глибокі – 1,3 – 1,6 м; заглиблені – 1,7–2 м. До неглибоких поховань відносять три поховання (поховання № 33 могильник Боромля, поховання №54, 102 могильник Війтенки), до глибоких – 16 поховань (поховання № 1631 могильник Успенка, поховання № 66, 85, 86, 117, 121, 124, 207, 217, 224, 231, 232 могильник Війткнки, поховання № 2, 18, могильник Переяслав-Хмельницький 25 за каталогом) до заглиблених 6 поховань (поховання № 124, 162 могильник Компанійці, поховання 112 могильник Війтенки, поховання №25, 29, 34 могильник Зачепилівка). В порівнянні з похованнями в простих ямах, ями з підбоями мають більшу заглибленість.

Необхідно зазначити, що типи за довжиною та шириною не співпадають. Кореляція не прослідковується. Прикладом цього слугує поховання № 102, 112 та 124 могильнику Війтенки, в яких довжина значно перебільшує ширину більш ніж в півтора рази. Також увагу приділити заглибленим похованням таким як № 25 та 34 з могильнику Зачепилівка, які порівняно з іншими похованнями значно заглиблені.. В порівнянні з підбійними похованнями на інших могильниках, на могильнику Зачепилівка спостерігаються відносно глибокі поховання.

Знаходження підбою. В більшості випадків підбій знаходився в західній частині похованням, в відсотковому співвідношенні це значення становить 46%, до них відносяться поховання поховання № 1631 могильник Успенка, поховання № 124 могильник Компанійці ,поховання № 41,54, 66, 112, 17, 207, 217, 231 могильник Війтенки, поховання 14, 18 могильник Переяслав-Хмельницький.. В інших поховання ми маємо випадки коли підбій знаходився по всьому периметри яму (поховання № 86 могильник Війтенки), східній (поховання № 33 могильник Боромля), південній (поховання № 85 могильник Війтенки), в трьох сторонах, тобто в північній, південній та західній (поховання № 232 могильник Війтенки, поховання № 25, 29, 34 могильник Зачепилівка).

Існує також інша варіація трьох сторін в південно–західній, західній, північній (поховання № 102 могильник Війтенки).

Розміри підбою. Так само, коли ми розглядали параметри основної ями, ми можемо виокремити параметри підбою. Слід зазначити, що в деяких похованнях не прослідковується довжина (поховання № 224 могильник Війтенки, поховання №34 могильник Зачепилівка) та ширина (поховання № 117 могильник Війтенки, поховання № 18 могильник Переяслав-Хмельницький) підбою або навіть два параметри (№ 7, 9, 10, 16, 18, 20, 23, 24, 25 за каталогом). В більшості випадків, підбій відповідає конституції тіла похованого. У похованні 1 довжина поховальної ями – 2,4 м, ширина – 1,5 м; у похованні 2 довжина поховальної ями – 2,2 м, ширина – 0,8 м; у похованні 3 довжина поховальної ями – 2 м, ширина – 1,2 м; у похованні № 162 могильник Компанійці довжина поховальної ями – 2,15 м, ширина – 1,2 м; у похованні № 41 могильник Війтенки довжина поховальної ями – 2,34 м, ширина – 1,14 м; у похованні № 54 могильник Війтенки довжина поховальної ями – 2,20 м, ширина – 1,30 м; у похованні № 66 могильник Війтенки довжина поховальної ями – 2,88 м, ширина – 1,16 м; у похованні 85 могильник Війтенки довжина поховальної ями – 1,37 м, ширина – 0,76 м; у похованні 86 могильник Війтенки довжина поховальної ями – 2,40 м, ширина – 1,40 м; у похованні № 102 могильник Війтенки довжина поховальної ями – 3,45 м, ширина – 1,82 м; у похованні 112 могильник Війтенки довжина поховальної ями – 2,68 м, ширина – 0,55 м; у похованні 117 могильник Війтенки довжина поховальної ями – 2,20 м, ширина – 1,95 м; у похованні 121 могильник Війтенки довжина поховальної ями – 2,31 м, ширина – 2,0 м; у похованні 124 могильник Війтенки довжина поховальної ями – 2,95 м, ширина – 1,19 м; у похованні 207 могильник Війтенки довжина поховальної ями – 2,39 м, ширина – 1,45 м; у похованні 217 могильник Війтенки довжина поховальної ями – 2,10 м, ширина – 1,83 м; у похованні 224 могильник Війтенки довжина поховальної ями – 1,93 м, ширина – 2,10 м; у похованні 231 могильник Війтенки довжина поховальної ями – 1,92 м, ширина – 1,34 м; у похованні 232 могильник Війтенки довжина поховальної

ями – 2,3 м, ширина – 1,23 м; у похованні №2 могильник Переяслав-Хмельницький довжина поховальної ями – 2,2 м, ширина – 1,8 м; у похованні № 14 могильник Переяслав-Хмельницький довжина поховальної ями – 2 м, ширина – 1,95 м; у похованні № 18 могильник Переяслав-Хмельницький довжина поховальної ями – 2,23 м, ширина – 1,3 м; у похованні № 25 могильник Зачепилівка довжина поховальної ями – 2,24 м, ширина – 1,65 м; у похованні № 29 могильник Зачепилівка довжина поховальної ями – 2,27 м, ширина – 1,45 м; у похованні № 30 могильник Зачепилівка довжина поховальної ями – 1,83 м, ширина – 1,07 м; у похованні № 34 могильник Зачепилівка довжина поховальної ями – 2,22 м, ширина – 1,9 м.

Висота та глибина підбою. Для нашого дослідження особливу увагу слід приділити висоті підбою. На цьому моменті ми детальніше загостримо нашу увагу. В цьому випадку не представляється можливим виокремити певні види та типи. В багатьох звітах не описані ці параметри, що ускладнює аналіз матеріалу. У похованні могильник Зачепилівка висота – 0,42 , глибина – 1, 14; у похованні № 124 могильник Війтенки висота – 0,4 , глибина – 1,52; у похованні № 224 могильник Війтенки висота – 0,14 , глибина – 0,44 ; у похованні № 232 могильник Війтенки висота – 0,1, глибина – 1,59; у похованні № 18 могильник Переяслав-Хмельницький висота – 1,55, глибина – 0,15 ; у похованні № 25 могильник Зачепилівка висота – 0,51 , глибина – 0,29 ; у похованні № 29 могильник Зачепилівка висота – 0,4 , глибина – 0,9 ; у похованні № 30 могильник Зачепилівка висота – 0,25 , глибина – 0,5 ; у похованні 34 могильник Зачепилівка висота – 0,28 , глибина – 0,18. Поховання в яких подані лише висота підбою: поховання № 33 могильник Боромля – 0,4 м; поховання № 1631 могильник Успенка – 0,3 м; поховання № 124 могильник Компанійці – 0,7 м; поховання № 162 могильник Зачепилівка – 0,4 м; поховання 12 – 0,3 м; поховання 13 – 0,3 м. Поховання у яких подана лише глибина: поховання № 54 могильник Війтенки – 1,28 м; поховання № 86 могильник Війтенки – 0,15 м; поховання 15 – 0,5 м; поховання №14 могильник Переяслав-Хмельницький – 1,05 м;

Збереженість поховань. Із проаналізованого матеріалу також виокремлюються поховання, що були зруйновані – № поховання № 85, 102, 112, 207, 231, 232 могильник Війтенки, поховання № 2, 14, 18 могильник Переяслав-Хмельницький, поховання № 25 могильник Зачепилівка.

Кількість полочок. За цим критерієм одразу виокремлюються дві групи, до першої групи належать поховання в яких тільки одна полочка, до другої дві. До першої групи відносять поховання поховання № 33 могильник Боромля, поховання № 124 могильник Компанійці, поховання № 41, 54, 102, 112, 117, 207 могильник Війтенки, поховання № 25, 29 могильник Зачепилівка. До другої групи поховання №162 могильник Компанійці, поховання № 66, 217 могильник Війтенки, № 34 могильник Зачепилівка.

Параметри кістяка. Із проаналізованих поховань виокремлюється поховання № 33 з могильнику Боромля. Його особливість полягає в деформованому черепі покійника. Як вже зазначалося, О.О Гей відносить цю ознаку до "ймовірних" сарматських елементів, в той час як Г.В. Федоров відносить безпосередньо до сарматського. Штучна деформація черепа розглядається дослідниками як обряд, що безпосередньо має своє походження з сарматської культурної традиції. Обряд штучної деформації черепа відомий ще у II тисячолітті до н. е. в районі Нижнього Поволжя. У пізньосарматських могильниках Волзько-уральських земель поховань з штучно деформованими черепами, як правило, більшість. За даними Б.М. Гракова, Р. Рау і К.Ф. Смирнова, деформовані черепа в могильниках Поволжя становили 60 - 80% поховань. У II Бережнівському могильнику таких поховань було 88%. У пониззі Дністра і Дунаю відсоток пізньосарматських могильників, що містять поховання зі штучною деформацією черепа, значно менше, ніж в Поволжі. Наприклад, з 105 могильників Подністров'я і Нижнього Подунав'я Е.А. Рікман вказує на 20 могильників містять поховання з штучно деформованими черепами (19%). Приблизно такі ж дані по Північно-Західному Причорномор'ї. Відсоток поховань з деформованими черепами на території всього ареалу проживання пізньосарматських племен нерівномірний: на захід відбувається деяке

зменшення кількості таких поховань. На думку дослідників, це може свідчити про втрачання цієї традиції західними сарматами.

Іншою особливістю, що виокремлюється в підбійних похованнях дніпро-донецького лісостепу - скорчене положення. До сарматським елементам в черняхівської культури Е.А. Рікман відніс поховання зі скорченими кістяками¹. У черняхівських могильниках Дунайсько-Дніпровського межиріччя вони зустрічаються вкрай рідко. Серед позднесарматських поховань досліджуваного регіону скорчене поховання зустрінуте тільки в могильнику Городнє. Наявність таких поховань навіть дозволило деяким дослідникам пов'язати з пізньосарматською поховальною традицією. зі звичаєм поховання племен зрубної культури. Наприклад, на раннесарматських пам'ятках Волзько-уральських земель цей звичай добре простежується на прикладі Биковських курганів. Однак зараз більшість дослідників зійшлися на думці, що подібні поховання не властиві сарматської культури, а зустрічаються лише як виняток, як відхилення від норми. За цією ознакою виокремлюється лише поховання - поховання № 124 могильник Компанійці за каталогом.

2.2 Інвентар підбійних поховань

Характерною рисою для підбійних поховань є багатий інвентар. Особливу увагу при аналізі інвентарю необхідно приділити наявності жертвної їжі в сукупності з залізним ножом. До поховань в яких присутня жертвна їжа відносяться: поховання № 33 могильник Боромля, поховання № 124, 162 могильник Компанійці, поховання №41, 86, 102, 117, 207, 217 могильник Війтенки, поховання № 25 могильник Зачепилівка. Але в похованнях № 33 могильник Боромля та 207 могильник Війтенки жертвна їжа представлена у вигляді свині, в той час, коли у всіх інші це мала рогата худоба. Наявність рогатої худоби говорить про сарматський елемент. Можливо

¹ Рикман Э. А. Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках н. э. С. 320.

використання свиней обумовлено відсутністю рогатої худоби в спільноті або померлого, яку як раз і заміняла свиня. Поховання, в яких знаходилися залізні ножі – поховання № 33 могильника Боромля, поховання № 124, 162 могильника Компанійці, поховання № 124, 207, 217 могильник Війтенки, поховання № 14, 18 могильника Переяслав-Хмельницький, поховання № 25, 29, 30, 34 могильника Зачепилівка. Слід зазначити, що в похованні № 29 знаходилися лише фр–т ножа. Поховання в яких знаходилася жертвна їжа та залізний ніж – № поховання № 33 могильник Боромля, поховання № 124, 162 могильник Компанійці, поховання № 207, 217 могильник Війтенки та поховання № 25 могильник Зачепилівка . Склад тварин, що використовуються для заупокійного ритуалу в черняхівської культури, з усією визначеністю свідчить про сарматське походження цього обряду. Звичай супроводжувати померлих «заупокійної їжею» відомий і іншим племенам пізньоримського часу, але для цих цілей вони використовували інших тварин. Так, в пшеворських могилах Одерського регіону, як уже зазначалося, зустрічаються кістки птахів і як рідкісний виняток – кістки ведмеда і коня¹. В.В. Сєдов вважав, що звичай класти в могилу заупокійну їжу в черняхівської культури успадкований у сарматських племен. Дійсно, такий звичай зафіксовано майже у всіх великих позднесарматських могильниках Дунайсько-Дніпровського межиріччя. Нерідко в могилу поміщалися ноги (могильники Баштанівка, Нерушай) або голови коней (в рови навколо поховання і в самому похованні знатного сармата в кургані біля с. Корпач було виявлено відразу 4 кінських черепа). Б.В. Магомедов зазначає, що звичай постачати покійного м'ясом тварин був широко поширений у степових народів скіфського і сарматського часу, що може пояснюватися провідним місцем м'ясного тваринництва в їх економіці. В.В. Сєдов вважав, що звичай класти в могилу заупокійну їжу в черняхівської культури успадкований у сарматських племен. Дійсно, такий звичай зафіксовано майже у всіх великих пізньосарматських могильниках Дунайсько-Дніпровського межиріччя. Нерідко в могилу поміщалися ноги (могильники Баштанівка, Нерушай) або голови

¹ Сєдов В.В. Происхождение и ранняя история славян. М. Наука, 1979 г. С. 81

коней (в рови навколо поховання і в самому похованні знатного сармата в кургані біля с. Корпач було виявлено відразу 4 кінських черепа)..

Можливо, більшість виявлених в черняхівських могилах посуду спочатку містили різні види харчових продуктів, залишки яких не збереглися. У черняхівських похованнях Дунайсько-Дніпровського межиріччя залишки їжі для заупокійних трапез зафіксовані практично на всіх могильниках. О.А. Гей вважає, що у черняхівського населення, який займався скотарством, такий елемент обряду міг виникнути конвергентно. Найбільш специфічною сарматської рисою є звичай поміщати поруч з похованим шматок туші барана з увіткненим в неї ножом. Однак, така ознака дослідники не вважають характерним ні для пізньосарматських племен Північного Причорномор'я, ні для черняхівської культури..

Кераміка. Іншою особливістю підбійних поховань є відносно велика кількість кераміки в порівнянні з похованнями у простих ямах. Умовно за кількістю посудів можна виділити дві групи – з малою кількістю посудів та з великою кількістю посудів. До першої групи відносяться поховання в яких відсутні сосуди або їх кількість доходить до 9. Друга група – кількість яких більша ніж 9. Перша група – № поховання № 33 могильник Боромля, поховання № 1631 могильник Успенка, поховання № 124, 162 могильник Компанійці, поховання № 54, 66, 85, 86, 102, 112, 121, 232 могильник Війтенки, поховання № 14, 18 могильник Переяслав-Хмельницький, поховання № 25, 30, 34 могильник Зачепилівка. Друга – поховання № 41, 117, 124, 207, 217, 231 могильник Війтенки, поховання № 2 могильник Переяслав-Хмельницький, поховання № 25 могильник Зачепилівка. Поховання в яких присутні як ліпні так і гончарні сосуди – поховання № 162 могильник Компанійці, поховання № 54 могильник Війтенки, поховання № 25, 29, 30 могильник Зачепилівка. Лише в одному умовному "багатому" похованні присутня ліпна кераміка, всі інші відносяться до "бідних". Можна вважати, що черняхівський ритуал супроводу померлих численними глиняними посудинами сходиться до сарматського обряду. На користь цього свідчить кореляція такого ритуалу в черняхівських

трупопокладенням з іншими сарматськими ознаками¹. О.О. Гей зазначає, що у сарматів звичай поміщати навколо похованого велика кількість судин виникає на Суловська етапі, разом з поширенням у них гончарної кераміки, яка надходила до них з Нижнього Подоння, Північного Прикубання і центральних районів Північного Кавказу. По всій видимості, в числі центрів, які виготовляли цей посуд, були меотське населення. Дослідник вказує на цікавий факт, що звичай класти в могилу безліч різних за формами, розмірами і призначенням посудин у меотів був поширений ще з IV ст. до н.е. Вчений висловила гіпотезу, що, можливо, в черняхівську культуру цей звичай був привнесений саме сарматськими племенами, але навряд чи цей звичай можна вважати характерною сарматської рисою. На сучасному рівні знання це питання не має однозначного вирішення. До того ж не можна заперечувати той факт, що звичай ставити біля похованого судини з заупокійної їжею характерний для багатьох культур, як на схід від Дніпра, так і на захід від Дунаю.

Ліпні горщики, які за своїми пропорціями, прийомом оформлення поверхні мають аналогії на пізньоскіфських, сарматських пам'ятках Північного Причорномор'я і в похованнях ряду черняхівських могильників регіонів «Північно–Західне Причорномор'я», «Нижній Дніпро», що відносяться до пізньоскіфської, або сарматської традиції в культурі. Всі вони є округлобокими, виділення їх видів засноване на відмінностях в профілі вінчика і тулова. Аналіз поховань з пізньоскіфськими/ сарматськими признаками на території дніпро–донецького лісостепу здійснив М.В Любичев. В праці виділені види ліпної кераміки з поховань з пізньоскіфськими / сарматськими ознаками². Горшки з могильнику Компанійці в поховання № 124 та № 162 за каталогом відносяться до II виду, горщики з відносно високим відігнутим віночком, максимальним розширенням тулова на середині або у верхній частині висоти. Горшки з могильнику Війтенки поховання №54 за каталогом відносяться до IV виду, горщики з кулястим тулубом і коротким, плавно відігнутим віночком

¹ Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян. М. Наука, 1979 г. С. 81

² Любичев М.В. 2011. Погребения с поздне скифскими/сарматскими признаками на могильниках черняховской культуры в днепро-донецкой лесостепи. С. 45.

Іншою особливістю, що є серед інвентарю – буси. Як вже зазначалося О. А. Гей відносить їх до невизначених особливостей. Серед поховань, де зафіксовані буси відносяться – поховання №33 могильник Боромля, поховання № 162 могильник Компанійці, поховання № 86 , 117, 121, 217, 224, 231 могильник Війтенки, поховання № 25 могильник Зачепилівка, поховання № 34 могильник Зачепилівка. Для черняхівської культури наявність бус в складі похоронного інвентарю - дуже характерне явище. У черняхівських похованнях Дунайсько-Дніпровського межиріччя асортимент бус досить великий. На думку деяких дослідників, деякі типи бус мали сарматське походження. Розглянемо деякі з них. Румунський археолог П. Ауреліан висловлює припущення про савроматське походження в черняхівської культури сечевицеподібних бус¹. О. Бобровська зазначає, що сечевицеподібні намиста отримали широке поширення серед матеріалів західносарматської культури Угорщини II - III ст н.е. і культури Мілітарі-Кілія на основі чого на етапі формування черняхівської культури в ній з'являються чотирнадцятье гранні сердолікові намиста². Коралові намиста досить рідкісна знахідка на черняхівських пам'ятках Дунайсько-Дніпровського межиріччя.

О. О. Гей вважає, що постановка питання про походження в черняхівської культури окремих типів бус в такій формі дуже спрощена. На думку дослідника, все численні типи бус, широко поширені у варварського і еллінського населення Північного Причорномор'я, були предметом імпорту, і тому неможливо пов'язувати будь-яку їх різновид з певним етносом. Безперечно, у сарматів існували улюблені типи бус, які в подальшому були привнесені в черняхівську культуру, проте це не більше, ніж гіпотеза, а не встановлений факт. На наш погляд, дослідник цілком справедливо говорить про те, що питання необхідно ставити не стільки про типах бус, скільки про особливості сарматського костюма в цілому. Так, для позднесарматской культури досліджуваного регіону найбільш характерним є обшивання бусами

¹ Аурелиан П. Следы культуры Черняхов-Сынтана де Муреш в Малой Скифии.

² Бобровская О. Бусы и подвески раннего этапа... - С. 155.

підлог одягу, чобітків або довгих панчіх. Отже, саме велика кількість бус в похованні і характер їх розташування (навколо зап'ясть і щиколоток, на грудях) можна розглядати як сарматську рису. Такої ж думки дотримуються і деякі інші дослідники.

В сукупності з "безперечними" та "невизначеними" признаками дає нам змогу припустити вплив сарматської культурної традиції. В нашому випадку до "безпосередніх" ми можемо віднести поховання з жертвовною їжею та залізним ножом, прикладом чого слугують поховання № 33 могильника Боромля, поховання № 124 могильник Компанійці, поховання № 162 могильника Компанійці, поховання № 207, 217 могильник Війтенки, поховання № 25 могильник Зачепилівка. Виходячи з цього, можна стверджувати, що поховання № 33 могильник Боромля, 162 могильник Компанійці, 217 могильника Війтенки, № 25 могильник Зачепилівка - відносяться до сарматської культурної традиції.

Умовно характерною рисою для проаналізованих поховань є наявність значної кількості гребінців, що наявні у похованнях № 33 могильник Боромля, поховання № 1631 могильник Успенка, поховання № 162 могильника Компанійці, поховання № 41, 54, 86, 117, 121, 124, 217, 224, 232 могильника Війтенки, поховання № 25, 29 могильника Зачепилівка. Кореляція між іншими предметами інвентарю та гребінцями не спостерігається. Не відносяться до сарматської культурної традиції.

Таким чином із проаналізованого матеріалу ми приходимо до висновку, що можна виокремити три групи поховань з підбоям, характерних для дніпро-донецького лісостепу. Класифікація цих типів базується на розділенні О.О Гей ознак сарматських елементів. До першої групи відносяться поховання з безперечно сарматськими ознаками, тобто комбінують в собі декілька ознак, до другої групи поховання з ймовірними ознаками, до третьої поховання в яких не прослідковуються ознаки. До першої групи належать поховання №1 за каталогом - деформований череп, залізний ніж, жертвна їжа, велика кількість бус, скорчене положення, поховання № 124 з могильнику Компанійці -

жертвна їжа та залізний ніж, поховання № 162 з могильнику Компанійці - жертвна їжа та залізний ніж, поховання № 41 з могильнику Війтенки - жертвна їжа, залізний ніж, відносно велика кількість посудів, поховання № 124 з могильнику Війтенки - жертвна їжа та залізний ніж, № 15 - жертвна їжа та залізний ніж, поховання № 217 з могильнику Війтенки - жертвна їжа та залізний ніж, поховання №25 з могильнику Зачепилівка - жертвна їжа та залізний ніж, поховання №29 з могильнику Зачепилівка - жертвна їжа та залізний ніж, поховання №34 з могильнику Зачепилівка - жертвна їжа та залізний ніж.

Сліди вогню. У середовищі сарматських племен наявність деревного вугілля в могилах або сліди вогню являються поширеною деталлю похоронного обряду. Дослідники пов'язують цей звичай сарматів з бажанням «очистити» житло мерця. У пізньосарматських могильниках Дунайсько-Дніпровського межиріччя поховання зі слідами багаття або шматочками деревного вугілля становлять досить великий відсоток. Сліди засипки могил залишками вогнища, наявність залишків багаття в похованні, обвуглені частини дерев'яних конструкцій і скелета - все це дозволяє говорити, що подібні елементи в черняхівської культури, з великою часткою ймовірності мають сарматське походження.

Інша справа, що в черняхівських могильниках досліджуваного нами регіону найбільш безперечні, характерні прояви культу вогню і віри в його очисну силу досить рідкісні. Тим більше, що культ вогню в тій чи іншій формі існував у багатьох народів, зокрема в вельбарской культурі. О.А. Гей абсолютно слушно зазначила, що при розгляді цього обряду на черняхівських пам'ятках необхідно використовувати тільки ті ознаки, які знаходять безперечне відповідність в сармата ритуалі. Серед поховань, в яких зафіксовані залишки вогнищ, найбільший відсоток становлять поховання, в яких зустрічаються окремі вуглинки в заповненні або на дні ями - найбільш невиразні прояви розглянутого обряду. Потрібно також відзначити, що вугільна

підсипка була характерна племенам ямної культури. В досліджуваних нами похованнях подібної ознаки не зафіксовано

2.3 Порівняння з сарматськими похованнями

На початковій фазі пізньосарматського періоду в Північному Причорномор'ї відбувається найважливіше етнополітична подія, надовго визначило специфіку його історії - переселення сюди племен готського союзу. Крім письмових джерел, його фіксують з'явилися пам'ятники вільбарської культури - культури готів та гепідів. Це переселення відноситься до останньої чверті II ст. нашої ери¹. Судячи по топографії пам'ятників, спочатку готи не просунулися далеко вглиб сарматських земель, а залишалися їх близькими сусідами з півночі і північного заходу. Проте таке сусідство в якийсь міру дестабілізувало політичну обстановку в степу. Археологічним виразом цього стала топографія пізньосарматських пам'ятників. Вони групуються в східній і південно-західній частинах України і досить рідкісні в центральній. Здається, що причиною цього стало утворення готського союзу, який контролював вказаний регіон. Остаточне оформлення ця ситуація набула у 2-й половині III ст. н. е. з утворенням держави Ерманаріха.

Переважаючими типами похоронного споруди на початковій фазі є відкриті підпрямокутної ями і ями з заплечиками. Спостерігається значний відсоток підбійних могил. Судячи з деяких ознаками (розміри і форма ям, положення і орієнтація скелетів, відсутність напутньої їжі), могили перших двох типів залишені нащадками середньосарматського населення, інкорпорованими в середу мігрантів - носіїв підбійного обряду. На багатьох могильниках цього часу досліджені залишки ритуальних: споруд в вигляді квадратних і прямокутних ровів, що не містять поховання у внутрішньому

¹ Козак, Д. Н. До проблеми співіснування слов'ян та германців в Україні в другій чверті I тис. н. е. / Д. Н. Козак // Старожитності Русі-України. -Київ: Київська Академія Євробізнесу, 1994. С. 33.

просторі. Часто практикується обмеження підкурганних площі кільцевим ровом. На фінальній фазі картина змінюється. Відкриті ями майже зникають, поступаючись місцем глибоким підкладкою і катакомбах, часто співіснуючих в одному могильнику, але розташованим відокремлено. зміна типів поховальних споруд фіксує появу (швидше за все, у 2-й половині III ст. н. е.) зі сходу нових міграційних груп населення. При цьому підбійні могили (в цілому кілька більш ранні, ніж катакомби) могли бути залишені місцевими сарматами, в той час як катакомби належали прибульцям з Подоння та їхнім нащадкам. Обидві групи можуть зіставлятися з «європейськими аланами» і «аланами-танайтами» Амміана Марцелліна.

Похоронні спорудження цього типу вважаються однією з характерних рис пізньосарматського часу, хоча підбійні могили представницькі і раніше. Втім, в пізньосарматських пам'ятках цей тип поховальної споруди має дійсно високу питому вагу (Василівка - 34,7% всіх могил, Хаджидер II - 33%, Дивізія - 27,2%, Криничне - 25%, Курчі - 58,3%, Кубей - 50%, могильники Брилівка і Шевченко склалися тільки з підбійних могил). Більшість підбійних поховань розташовано на заході Сарматії - в могильниках Подністров'я-Подунав'я, лише могильник Шевченко знаходиться далеко на сході, в Південному Донбасі. Проміжне становище займає Брильовський могильник в Присивашьї, за своїм виглядом дуже близький західним пам'ятників¹. Пізньосарматські підбійні могили за своїми конструктивними особливостями чітко розпадаються на два різновиди, кожна з яких, в свою чергу, є хронологічним ознакою. Для початкової фази характерні відносно вузькі вхідні ями, підпрямокутної або у формі сильно витягнутого овалу (середні розміри 1,8 x 0,5 м, глибина до 1 м). У більшості випадків (75%) в західній стінці розташований підкладка такої ж форми, дещо більший, ніж вхідні яма (середні розміри 2 x 0,75 м). Склепіння невисокі (0,4-0,7 м), дно вхідної ями переходить в дно підкладки сходинкою висотою 0,15-0,2 м. Примітно, що підбої Буджака і Брилівка виявляють між собою певну близькість, в той час як підкладки Шевченко по ряду

¹ Симоненко А. В. Сарматы Таврии. 1993. С 134.

особливостей - овальні вхідні ями і камери, більш високі склепіння, кам'яні насипи курганів - схожі з сусідніми донськими спорудами цього типу (могильники Валовий, Центральний і ін.).

Як і в донських могильниках, деякі поховання в могильнику Шевченко розташовані не безпосередньо під курганної насипом, а на відстані до 2,5 м від неї¹. Підкладки фінальної фази відрізняються від більш ранніх за багатьма параметрами. Насамперед; поряд з катакомбами вони стають провідним типом похоронного споруди пізніх сарматів (близько 30%). Змінюються їх конструктивні особливості. Вхідні ями, як правило, ближче до прямокутника, камери широкі, прямокутні, іноді трапецієподібні. Споруди збільшуються в розмірах: вхідні ями від 2 до 3 м в довжину і до 1,5 м в ширину, камери приблизно тих же пропорцій. Істотно змінюється глибина: від 2-2,5 м до дуже глибоких могил². У поєднанні із залишками багатого інвентаря це ще раз вказує на залежність розмірів могили від соціального статусу покійного. Поза похованих в основному стандартна - витягнуто на спині. Деякі відхилення від канону демонструє могильник Шевченко, де в кург. 6 похована лежала скорчено на спині, а в декількох похованнях відзначено положення рук на тазі³. Досить стійка орієнтація пізньосарматських підбійних поховань - північне з відхиленнями. І в цьому сенсі могильник Шевченко, де досліджено одне поховання (кург. 8, похов. 1)⁴, орієнтоване на південь, стоїть дещо окремо. Його відмінності обумовлені, як говорилося вище, більшою близькістю цього пам'ятника східним - поволжсько-донським - старожитностям. Поширення підбійних поховань в пізньосарматський час має зв'язуватися з міграційної хвилею 2-ї половини - кінця II ст. н. е., коли цей обряд стає масовим явищем на сході. Початок проникнення його носіїв в Північне Причорномор'я фіксує могильник Шевченко, де цей обряд ще має чітко східні риси. На заході Сарматії мігранти співіснували з місцевими носіями обряду простих і ям з заплечиками,

¹ Шепко, Л. Г. Позднесарматские курганы в Северном Приазовье. С 170.

² Фокеев, М. М. Позднейшие могильники сарматского времени в степи между Днестром и Дунаем. С. 160.

³ Шепко, Л. Г. Позднесарматские курганы в Северном Приазовье. С. 170.

⁴Заметки о погребальном обряде поздних сарматов Северного Причерноморья", Нижневолжский археологический вестник. 174-175.

як це демонструє топографія могильників. На фінальній фазі тут спостерігається та ж картина, з тією різницею, що тепер аборигенами виступають носії підбійного обряду, а мігрантами - носії катакомбного. Втім, різниця в культурному вигляді тих і інших настільки незначна, що ці побудови можуть бути висловлені лише як гіпотеза.

В цьому контексті цікавим є ями з підбоям, що зустрічалися в Північно-Західному Причорномор'ї в попередній період, проте їх число було невелике. До того ж вони завжди були сусідами з могильними спорудами інших типів - ямами з заплечиками, простими ґрунтовими ямами. На нижньому Дону з середини III ст. підбійні поховання витісняються катакомбними, і до початку IV ст. цей процес практично завершується. На Північному Кавказі в поховальному обряді панують катакомби, які є прототипами для поховань Подоння пізнього часу III - IV ст. Підбійні поховання відомі тільки в Хумарінском могильнику, який припиняє функціонувати на рубежі III - IV ст. У Криму набули найбільшого поширення в II - III ст., а потім поступаються земляним склепам¹.

На цьому фоні є цікавим дослідження Т. О. Рудича² в контексті антропологічного дослідження зв'язків черняхівців з сарматським населенням. Біологічна присутність сарматів на могильниках черняхівської культури фіксується, однак його не можна вважати значним. Найбільш воно відчутно на могильниках Молдови та Лівобережної України, дещо менше - на могильниках Північного Причорномор'я. На могильниках черняхівської культури Середнього Подніпров'я, Західної України антропологічний поховань з північною орієнтацією має Північно-західний характер антропологічних зв'язків. Отже, походження традиції логічніше пов'язувати з Північної або Центральної Європою. Це може служити аргументом у користь думки тих археологів, які бачать в північно-орієнтованих похованнях черняхівської культури вільбарську традицію. Така ж тенденція, але, може, не так сильно виражена, фіксується на могильниках Молдови, Нижнього Дніпра (Гаврилівка),

¹ Мульд С.А. Могильники варварского населения Крыма I вв. н.э. С. 279 - 289

² Рудич Т.О. Антропологічний склад населення черняхівської культури Північного Причорномор'я// Археологія. - № 4. 2003. С. 19 - 31

Східної України (Успенка). У Північному Причорномор'ї такої залежності не спостерігається, що, швидше за все, пов'язано з сильною етнічної та культурної строкатістю населення. Принаймні північна орієнтація в цьому регіоні поєднується з великою різноманітністю форм поховальних споруд. На жаль, погана збереження матеріалу не дозволяє згрупувати серії з урахуванням як орієнтації, так і типу поховальної споруди. Що стосується зв'язку між антропологічним типом і типом похоронного споруди, то можна відзначити деякі закономірності. Треба відзначити, що поховання з підбоєм фіксуються на пізньоскіфських пам'ятках. Сарматоїдні риси має ряд жіночих черепів з поховань в ямах з заплечиками черняхівських могильників Північного Причорномор'я. В цілому жіноча вибірка з цих поховань виявляється статистично близькою черняхівським і пізньоскіфським групам. Треба сказати, що антропологічний матеріал з поховань в катакомбах і підбоях в Північному Причорномор'ї частіше представлений жіночими кістяками.

Таким чином, можна відзначити, що сармати були присутні серед похованих на могильниках черняхівської культури, але не внесли істотного внеску у формування антропологічного вигляду населення даної культури України.

Висновки

Комплексно вивчивши підбійні поховання на могильниках черняхівської культури в дніпро-донецькому лісостепу, можна дійти наступних висновків. Дослідження стосовно особливостей дитячих поховань відображають особливості обряду на окремих могильниках. У роботі було дане визначення, на якому базувалася вибірка поховань.

1. Охарактеризувавши джерела (публікації могильників), вдалося виділити серед усіх поховань підбійні поховання та виокремити їх в окрему таблицю. Підбійне поховання - поховальна споруда з слідами кам'яного закладу або без нього, овальну чи підпрямокутну форму знизу, в довгій стороні мала відокремлене ступенькою приміщення для поховання.

2. Аналіз підбійних поховань з Дніровського Лісостепоного Лівобережжя дозволяє зробити висновок, що поховання з сарматськими ознаками присутні практично на всіх могильниках дніпро-донецького лісостепу, але в той же час підбійні поховання присутні лише на п'яти пам'ятниках цього регіону. В цілому підбійні поховання не є характерними для дніпро-донецького лісостепу, адже в порівнянні з іншими регіонами їх відсоток значно менший. Найбільша концентрація підбійних поховань спостерігається саме на могильнику Війтенки.

3. Поява підбійних поховань на могильниках черняхівської культури безпосередньо є результатом її взаємодії з сарматською культурою. Інше питання полягає у формі цих стосунків. Радше за все, на початковому етапі появи черняхівської культури в ареалі дніпро-донецького лісостепу підбійні поховання носили етнічний характер, тобто відображали приналежність члена спільноти до культурної традиції сарматів. В подальшому етнічна ознака трансформується в соціальну. Ці твердження приводять до думки, що хоча сармати і були присутні в середовищі черняхівців, але вони не справили істотного впливу на поховальний обряд. Про це свідчить неоднорідність поховального обряду в підбійних похованнях не тільки на території дніпро-

донецького лісостепу, але й у всьому ареалі черняхівської культури. В історичних реаліях частина сарматських племен була інтегрована до складу «готської федерації германських і негерманських племен» сприйняла їх ідеологію, яка відбилася в тому числі в бірітуалізмі похоронного обряду носіїв черняхівської культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- 1.Буданова В.П, 1990. Готы в эпоху Великого переселения народов. М.: Наука, 1990. 232 с.
- 2.Баран В.Д. Черняхівська культура. К., 1981.189 с.
- 3.Винокур І.С. Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II – IV ст. н.е. К., 1972. 256 с.
- 4.Гончаров В. К., Махно Е. В. Отчёт о раскопках 1954 г. на Переяслав-Хмельницком могильнике. Археология, т. XI, 1957. С. 141-142.
- 5.Граков Б.Н. Пережитки матриархата у сарматов//ВДИ. - №3. 1947. С. 95 – 121.
- 6.Гороховский Е. Л. Хронология черняховских могильников Лесостепной Украины.. Київ, 1988. С. 34-46.
- 7.Гей О.А., Сымонович Э.А. Черняховская культура // Славяне и их соседи в конце I тысячелетия до н.э. - первой половины I тысячелетия н.э. Археология. М., 1993. С. 123-171.
- 8.Гей О.А. Скифо-сарматські елементи в могильниках черняхівської культури в межиріччі Дніпра та Дністра// Археологія. Вип. 50. 1985. С. 27 – 35.
- 8.Гей О.А. Проблема выделения скифо-сарматских элементов в черняховской культуре // Stratum plus. 2001—2002. № 4. С. 285-298.
- 10.Гей О.А. Черняховская культура и скифо-сарматский мир. Автореферат... канд. ист. наук. – М., 1985. 25 с.
- 11.Гудкова О.В. Про участь сарматів у виникненні черняхівської культури// Археологія. № 2. 2001. С. 36 – 40.
- 12.Дзиговський А.Н. Сарматські старожитності Південного заходу України// Археологія та етнографія Східної Європи: матеріали і дослідження. – Одеса, 2000. – С. 66 – 69.

- 13.Любичев М. В. Ранняя история днепро-донецкой лесостепи I-V веков (Ostrogothica-Serie: Bände, том 2). В 2-х ч. : ч. 1. Харьков: изд-во «Естет Принт», 2019. 268 с.
- 14.Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2006: Отчет о работе Германо-Славянской экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2005 г. Харьков, 2006. НА ИА НАНУ. 2005/156.
15. Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2007: Отчет о работе Германо-Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина в 2006 году. Харьков. НА ИА НАНУ. 2006/70.
- 16.Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2008: Отчет о работе Германо-Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина в 2007 году. Харьков. НА ИА НАНУ. 2007/137.
- 17.Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2009: Отчет о работе Германо-Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина в 2008 году. Харьков. НА ИА НАНУ. 2008/92.
- 18.Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2010: Отчет о работе Германо-Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина в 2009 году. Харьков. НА ИА НАНУ. 2009/147.
- 19.Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2011: Отчет о работе Германо-Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2010 г. Харьков. НА ИА НАНУ.

- 20.Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2012: Отчет о работе Германо-Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2011 г. Харьков. НА ИА НАНУ.
- 21.Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., 2013: Отчет о работе Германо-Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2012 г. Харьков. НА ИА НАНУ.
- 22.Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., Шульце Э., 2014: Отчет о работе Германо-Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2013 г. Харьков, 2014.НА ИА НАНУ.
- 23.Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., Шульце Э., 2015: Отчет о работе Германо-Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2014 г. Харьков. НА ИА НАНУ.
- 24.Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., Шульце Э., 2016: Любичев М.В. Мызгин К.В., Варачева К.Г., Шульце Э. Отчет об исследовании археологического комплекса позднеримского времени Войтенки в 2015 г. Харьков. НА ИА НАНУ.
- 25.Любичев М. В., Мызгин К. В., Варачева К. Г., Шульце Э., Филатов Д. А., 2017: Отчет о работе Германо-Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2016 г. Харьков. НА ИА НАНУ.
26. Любичев М. В., Филатов Д. А., Мызгин К. В., Шульце Э., Варачева К. Г., Руснак В. В., 2018: Отчет о работе Германо-Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина в 2017 г. Харьков. НА ИА НАНУ.

- 27.Любичев М. В., Філатов Д. О., Руснак В. В., Варачова К. Г., Е. Шультце, Мизгін К. В., 2019: Звіт про роботу Германо-Слов'янської археологічної експедиції Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в 2018 році. Харків. ІА НАНУ.
- 28.Любичев М. В. Ранняя история днепро-донецкой лесостепи I-V веков (Ostrogothica-Serie: Bände, том 2). В 2-х ч. : ч. 2. Харьков: издательство «Естет Принт», 2019. 368 с.
- 29.Любичев, М. В., Шультце, Э. Погребения с сарматскими признаками на могильниках позднеримского времени Войтенки и Зачепиловка: сравнительная характеристика. Археологія і давня історія України, 2020, 3 (36) С. 178—190.
- 30.Кухаренко Ю.В. О славяно-скифских и славяно-сарматских отношениях (По материалам погребального обряда)// СА. № 19. 1954. С. 67- 79
- 31.Махно Є.В. Кантемирівське поселення та могильник культури полів поховань // АП УРСР. 1952. Т. 3 С. 70-81.
- 32.Магомедов Б.В. Сармати у складі черняхівської культури// Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н.е. Київ-Львів, 1999. С. 132 – 143.
- 33.Магомедов Б. В. Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья. Киев, 1987. 112 с.
- 34.Магомедов Б.В. Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры. М.: Наука, 1975. 341 с.
- 35.Некрасова А. Н. Памятники черняховской культуры днепровского Левобережья. Готы и Рим. Сборник научных статей. С 87-200.
- 36.Некрасова Г.М. Охоронні розкопки черняхівського могильника поблизу м. Суми // Археологія. 1985. № 50. 102—110.

37. Некрасова А.Н. К вопросу о начальном этапе распространения черняховских древностей в Днепровском лесостепном Левобережье// Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини. Полтава, 1990
38. Никитина Г. Ф. Систематика погребального обряда племен черняховской культуры. М.: «Наука», 1985. 209 с.
39. Никитина Г. Ф. Могильники черняховской культуры в Северной Буковине и Бессарабии. М.: Издательство «Наука», 1996. 185 с.
40. Обломский А. М. Днепровское лесостепное Левобережье в позднееримское и гуннское время (сер. III — втор. пол. V вв. н. э.). Автореф. ... докт. ист. наук. Москва, 2001а. 255 с.
41. Обломський А.М. Типи поховань на черняхівському могильнику Компанійці (етнокультурна інтерпретація) // Археологія. 1999. № 4. С. 76-88.
42. Обломский А.М. Днепровское лесостепное Левобережье в позднееримское и гуннское время. М., 2002. 255 с.
43. Петраускас О.В. Могильники черняхівської культури Середнього Подніпров'я // Тез. доп. укр. делегації на VI Міжнар. конгр. слов'янської археології. К., 1996. С. 22-41.
44. Петраускас О.В. Час появи та деякі особливості розвитку трупопокладень із західною орієнтацією в черняхівській культурі (за даними могильників України). *Ostrogotica*. Харків. 2009. С. 186-215.
45. Рикман Э. А. Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках н. э. М.: Издательство «Наука», 1975. 337 с.
46. Рикман Э.А. Памятники сарматов и племен черняховской культуры// Археологическая карта Молдавской ССР. Вып. 5. Кишинев, 1975. 170 с.

- 47.Рудич Т.О. Населення черняхівської культури у Середньому Подніпров'ї (за матеріалами антропології) // Сто років вивчення культур полів поховань на Україні (Тез. доп. семінару, Київ, 14-16 грудня, 1999 р.). Київ. 1999. 295 с.
- 48.Рудич Т.О. Антропологічний склад населення черняхівської культури Північного Причорномор'я// Археологія. - № 4. 2003. С. 19 – 31
- 49.Рудич Т.О. Сармати та черняхівська культура (за матеріалами антропології)// Старожитності степового Причорномор'я і Криму. – Вип. IX. Запоріжжя, 2004. С. 213 – 216
- 50.Рыбаков Б.А., Сымонович Э.А. История и археология юго-западных областей СССР начала нашей эры. Москва: Наука, 1967. 264 с.
- 51.Самоковасов Д.Я. Могилы Русской земли. М., 1908. 147 с.
- 52.Симоненко А.В. Сарматы Таврии. К., 1993. 144 с.
- 53.Симоненко А.В. Европейские аланы и аланы-танаиты в Северном Причерноморье//РА. 2001. № 4. С. 77 – 91.
- 54.Сымонович Э.А., Кравченко Н.М. Погребальные обряды племен черняховской культуры. САИ. 1983. Вып. Д.1. 22. 152 с.
- 55.Сымонович Э.А. Культура поздних скифов и черняховские памятники в Нижнем Поднепровье // Проблемы скифской археологии. М., 1971. С. 63-74.
- 56.Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян. М. Наука, 1979 г. 153 с.
- 57.Седов В.В. Ранний период славянского этногенеза// Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. – М., 1976. – С. 34 – 56.
- 58.Строценъ Б. Черняхівська культура Західного Поділля: Монографія. - Тернопіль: Астон, 2008. 272 с.
- 59.Спицын А.А. Поля погребальных урн //СА. 1948. Т. 10. С. 53-72.

- 60.Сміленко А.Т. Слов'яни та їх сусіди в степовому Подніпров'ї. К., 1975. С. 49 – 50.
- 61.Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. К., 1990. 235 с.
- 62.Славяне и их соседи в конце I тысячелетия до н.э. – первой половине I тысячелетия н.э.// Археология СССР. М., 1993. 290 с.
- 63.Тиханова М.А. О локальных вариантах черняховской культуры . СА. 1957. № 4. С.168-194.
- 64..Федоров Г.Б. О двух обрядах погребения в черняховской культуре. Советская археология № 3. М.: ИАН СССР, 1958. С. 234-243.
- 65.Фёдоров Г.Б. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э. М.: Изд-во АН СССР, 1960. 380 с.
- Хазанов А.М. Очерки военного дела сарматов. М., 1971. – 161 с.
- 66.Шультце Э., Любичев М.2012. Хронология могильника черняховской культуры Войтенки 1 (Восточная Украина) (по материалам раскопок 2005-2009 гг.).В:Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов. Конференция 3.Тула, С.409-463.
- 67.Щукин М. Б. К вопросу о верхней хронологической границе черняховской культуры//КСИА. 1979. № 158. С 17-22.
- 68.Щукин М. Б., Шаров О. В. К проблеме финала черняховской культуры//Stratum plus. 2000. № 4. С. 369-381.
- 69.Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н.э. К., 1985. 184 с.

70.Lyubichev M.2013. The secondary used artifact in grave 41 of the chernyakhov cemetery of Voytenki. In: Inter ambo maria. Northeren Barbarians from Scandinavia towards the Black sea. Kristiansand-Simferopol, p.236-248.

Список ілюстрацій

Рис 1. - План могильника Боромля-I

Рис 2. - План могильника Успенка

Рис 3.- План могильника Компанійці

Рис 4. - План могильника Переяслав-Хмельницький

Рис 5. - План могильника Зачепилівка

Рис 6. - План могильника Війтенки

ДОДАТКИ

Додатки А. Таблиці

№п/п		1	1	2	3	4	5
Назва могильника		2	Боромля 1	Успенка	Компанійці	Компанійці	Війтенки
№ Поховання		3	33	1631	124	162	41
Стан поховання		4	Незруйноване	Незруйноване	Незруйноване	Незруйноване	Незруйноване
Форма ями		5	Овальна	Овальна	Овальна	Овальна	Прямокутна
Параметри основної ями	Розмір (м)	6	2,4 x 1,15	2,2 x 0,8	2 x 1,2	2,15 x 1,2	2,34 x 1,14
	Глибина (м)	7	0.9	1.6	1.7	1.7	1.25
Параметри підбою	Форма	8	Овальна	Овальна	?	?	?
	Розмір	9	2 x 0,7	0,3-0,4	0,4 -0,5	1 x 0,4	1,14 x 0,69
	Висота	10	0.4	0.3	0.7	0.4	0.42
	Глибина	11	?	?	?	?	1.14
	Знаходження	12	Сх	Зх	Зх	?	Зх
Орієнтування		13	Пн	Пн	Пн	Пн	Пн-Зх
Джерело		14	Некрасова 2006, С. 92	Некрасова 2006, С. 102	Некрасова 2006, с. 113	Некрасова 2006, С. 162	Любичев та ін., 2007, С. 36-41
Примітки		15	Деформований череп			Підбой припіднятий над дном. Ніша. Відсутні кістки таза, рук, грудей	

1	6	7	9	10	11	12	13
2	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки
3	54	66	86	102	112	117	121
4	Незруйноване	Незруйноване	Незруйноване	Зруйноване	Зруйноване	Незруйноване	Незруйноване
5	Не прослідковано	Овальна	Прямокутна	Овальна	Овальна	Овальна	Овальна
6	2,20 x 1,30	1,88 x 1,16	2,40 x 1, 40	3,45 x 1,82	2,68 x 0,55	2,20 x 1,95	2,31 x 2,0
7	0.98	1.37	1.46	1.28	1.78	1.4	1.5
8	?	?	?	?	?		?
9	2,05 x 0,62	?	?	?	1,41 x 0,43	1,9 x ?	2,1 x 0,27
10	?	?	?	0,72/ 0,4/ 0,54	0,32-0,70	0.3	0.3
11	1.28	?	0.15	?	?	?	?
12	Зх	Зх	По всьому перемитру	Пд-Зх/ Пн/ Зх	Зх	Зх	Пд-Зх
13	Пн	Пн	Пн	Пн	Сх	Пн	Зх
14	Любичев та ін., 2008, С. 39-41	Любичев та ін., 2008, С. 58-60	Любичев та ін., 2009, С. 44-48	Любичев та ін., 2010, С. 42-43	Любичев та ін., 2010, С. 43-44	Любичев та ін., 2011, С. 48-50	Любичев та ін., 2011, С. 63-64
15	Повалений підбой	Повалений підбой	Парна інгумація	Зруйнований підбій	Зруйнований підбій	Зруйнований підбій	

1	14	15	16	17	18	19
2	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки
3	124	207	217	224	231	232
4	Незруйноване	Зруйноване	Незруйноване	Незруйноване	Зруйноване	Зруйноване
5	Прямокутна	Прямокутна	Квадратна	Неправильний круг	Овальна	Овальна
6	2,95 x 1,19	2,39 x 1,45	2,01 x 1,83	1,93 x 2,10	1,92 x 1,34	2,3 x 1,23
7	1.54	1.55	1.61	1.47	1.49	1.59
8	?		?	?	?	?
9	2,78 x 0,10	1,25 x 0,1	?	0,45 (довжина)	?	0,72/ 1,94/ 0,56
10	0.4	?	?	0.14	?	0.1
11	1.52	1.5	?	0.44	?	1.59
12	Сх/ Пд	Зх	Зх	Пн-Зх	Зх	Пн/ Зх/ Пд
13	Пн	Пн	Пн	?	Пн	Пн
14	Любичев та ін., 2011, С. 52-55.	Любичев та ін., 2016, С. 44-48	Любичев та ін., 2018, С. 53-60	Любичев та ін., 2018	Матеріали до Звіту Германо-Слов'янської археологічної експедиції за 2018 рік	Матеріали до Звіту Германо-Слов'янської археологічної експедиції за 2018 рік
15			Зруйнований підбій	Кістяк не зберігся	Обвалений підбій	Частково зруйнований підбій

1	20	21	22	23	24	25	26
2	Переяслав-Хмельницький	Переяслав-Хмельницький	Переяслав-Хмельницький	Зачепилівка	Зачепилівка	Зачепилівка	Зачепилівка
3	2	14	18	25	29	30	34
4	Зруйноване	Зруйноване	Зруйноване	Зруйноване	Незруйноване	Незруйноване	Незруйноване
5	Прямокутна	Овальна	Овальна	Прямокутна	Овальна	Прямокутна	Овальна
6	2,2 x 1,8	2 x 1,5	2,23 x 1,3	2,24 x 1,65	2,27 x 1,45	1,83 x 1,07	2,22 x 1,9
7	?	1.3	1.3	1.92	1.71	1.62	1.98
8	?	?	?	?	?	?	?
9	?	0,7 x 0,8	1,5 (ширина)	??	?	?	2,13 (довжина)
10	?	?	1.55	0.51	0.4	0.25	0.28
11	?	1.05	0.15	0.29	0.09	0.5	0.18
12	?	Зх	Зх	Пд/Зх/Пн	Пд/Зх/Пн	Зх/Пн	Пд/Зх/Пн
13	Пн	Пн-Зх	Пн	Пн	Пн	Пн	Пн
14	Гончарова, Махно, 1957, С.130-132	Гончарова, Махно, 1957, С.140	Гончарова, Махно, 1957, С. 138	Любичев та ін., 2017, С. 76-83	Любичев та ін., 2017, С. 88-91	Любичев та ін., 2017, С. 91-93	Любичев та ін., 2017, С. 226-233
15		Зруйнований підібй	Зруйноване карером				

№п/п		1	1	2	3	4
Назва могильника		2	Боромля 1	Успенка	Компанійці	Компанійці
№ Поховання		3	33	1631	124	162
Кераміка	Загальна	4	2	5	4	5
	Ліпна	5	2		4	4
	Гончарна	6		5		1
	Скляні вироб	7			1	
Прикраси	Підвіски	8				2
	Буси	9	х			х
	Сережки	10				
Елементи одягу	Фібули	11		2		
	Пряжки	12				
Предмети туалету	Гребінь	13	1	1		1
	Пінцети	14				
Жерт. їжа		15	х (поросся)		х (бик)	х (коза)
Знаряддя праці	Залізний ніж	16	х		х	х
	Прясельце	17		2		1
Джерело		18	Некрасова 2006, С. 92	Некрасов а 2006, С. 102	Некрасова 2006, с. 113	Некрасова 2006, С. 162

1	5	6	7	8	9	10	11	12
2	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки
3	41	54	66	85	86	102	112	117
4	11	8	5			5	4	13
5		1						
6	11	7	5		10	5	4	13
7					1	2		1
8	2				1			
9					x			x
10								
11	3	2			4			1
12	1				1			2
13	1	1			2			1
14							1	
15	x (петух, коза або вівця)				x (коза)	x (коза)		x (коза)
16								
17	1	1			3	1		
18	Любичев та ін., 2007, С. 36-41	Любичев та ін., 2008, С. 39-41	Любичев та ін., 2008, С. 58-60	Любичев та ін., 2009, С. 44	Любичев та ін., 2009, С. 44-48	Любичев та ін., 2010, С. 42-43	Любичев та ін., 2010, С. 43-44	Любичев та ін., 2011, С. 48-50

1	13	14	15	16	17	18	19
2	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки	Війтенки
3	121	124	207	217	224	231	232
4	1	13	9	14		23	5
5							
6	1	13	9	14		23	5
7	1						
8				2		6	
9	х			х	х	х	
10		1					
11	1	2		2		2	
12	1	1					
13	1	1		1	1		1
14							
15	х	х	х (свиня)	х (вівця)	—		
16		х	х	х	х		
17	1	4	1	1		2	
18	Любичев та ін., 2011, С. 63-64	Любичев та ін., 2011, С. 52-55.	Любичев та ін., 2016, С. 44-48	Любичев та ін., 2018, С. 53-60	Любичев та ін., 2018, С. 65-67	Матеріали до Звіту Германно- Слов'янської археологічної експедиції за 2018 рік	Матеріали до Звіту Германно- Слов'янської археологічної експедиції за 2018 рік

1	20	21	22	23	24
2	Переяслав-Хмельницький	Переяслав-Хмельницький	Переяслав-Хмельницький	Зачепилівка	Зачепилівка
3	2	14	18	25	29
4	9			11	2
5				2	1
6	9			9	1
7	1				
8					
9				х	
10					
11				1	
12			1	1	2
13				1	1
14					
15				х (вівця)	х
16		х	х	х	х (фр-т)
17					
18	Гончарова, Махно, 1957, С.130-132	Гончарова, Махно, 1957, С.140	Гончарова, Махно, 1957, С. 138	Любичев та ін., 2017, С. 76-83	Любичев та ін., 2017, С. 88-91

1	25	26
2	Зачепилівка	Зачепилівка
3	30	34
4	2	3
5	1	—
6	1	3
7		
8		
9		x
10		
11		
12		2
13		
14		
15	x	
16	x	x
17		
18	Любичев та ін., 2017, С. 91-93	Любичев та ін., 2017, С. 226-233

Додаток Б. Ілюстрації

Рис. 1. План могильника Боромля-I [Некрасова, 2006]

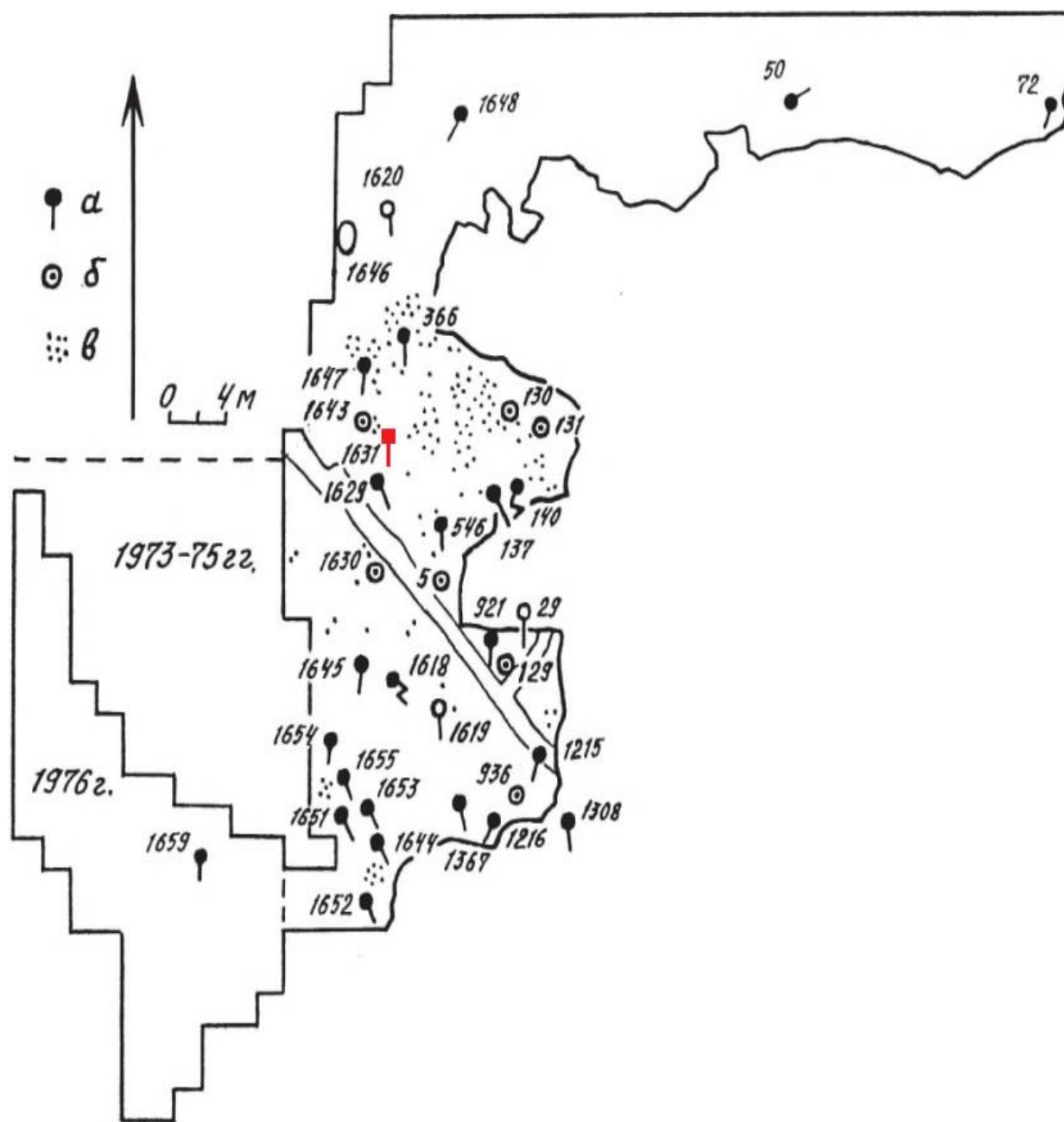

Рис. 2. План могильника Успенка [Некрасова, 2006]

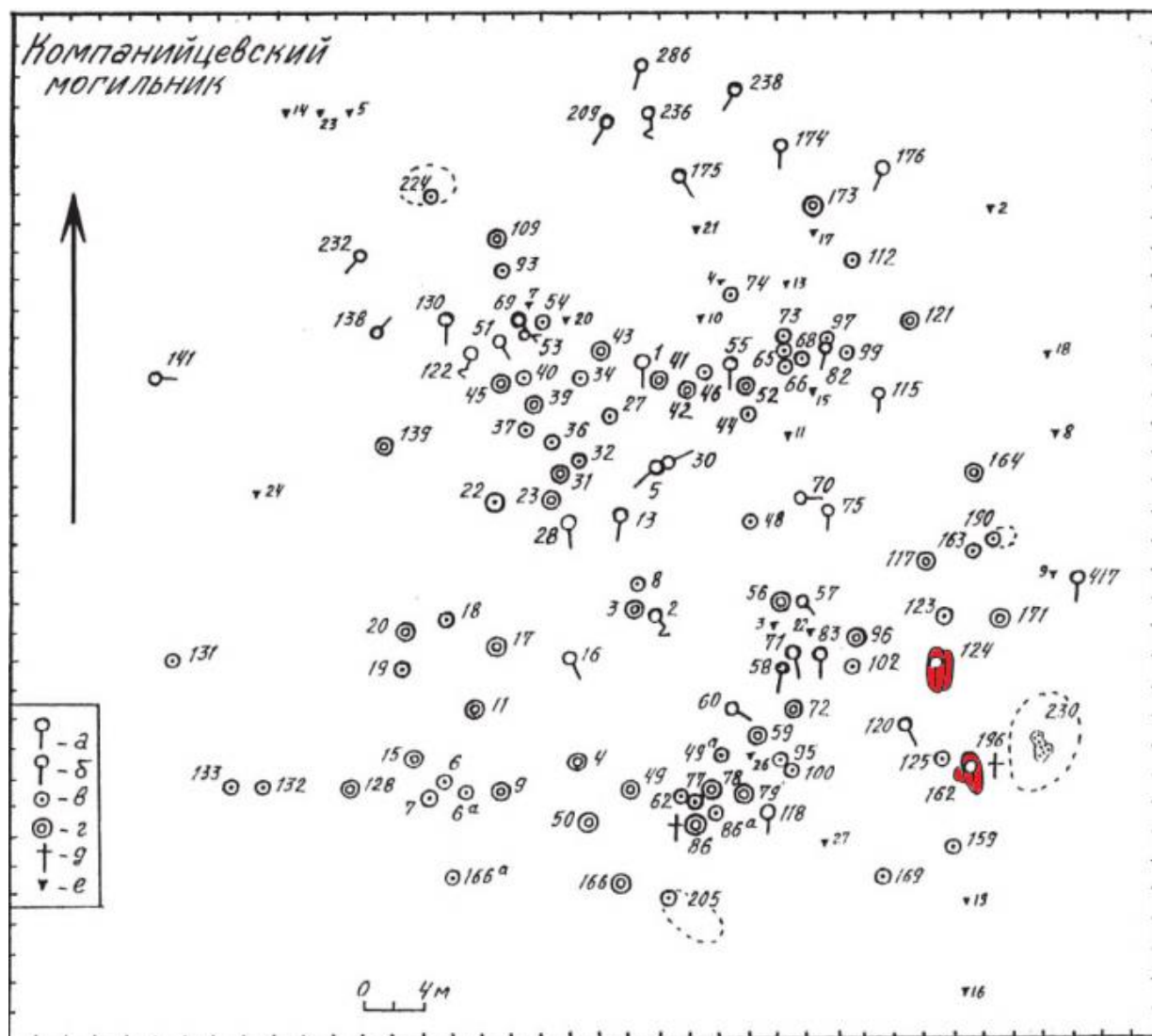

Рис. 3. План могильника Компанийці [Некрасова, 2006]

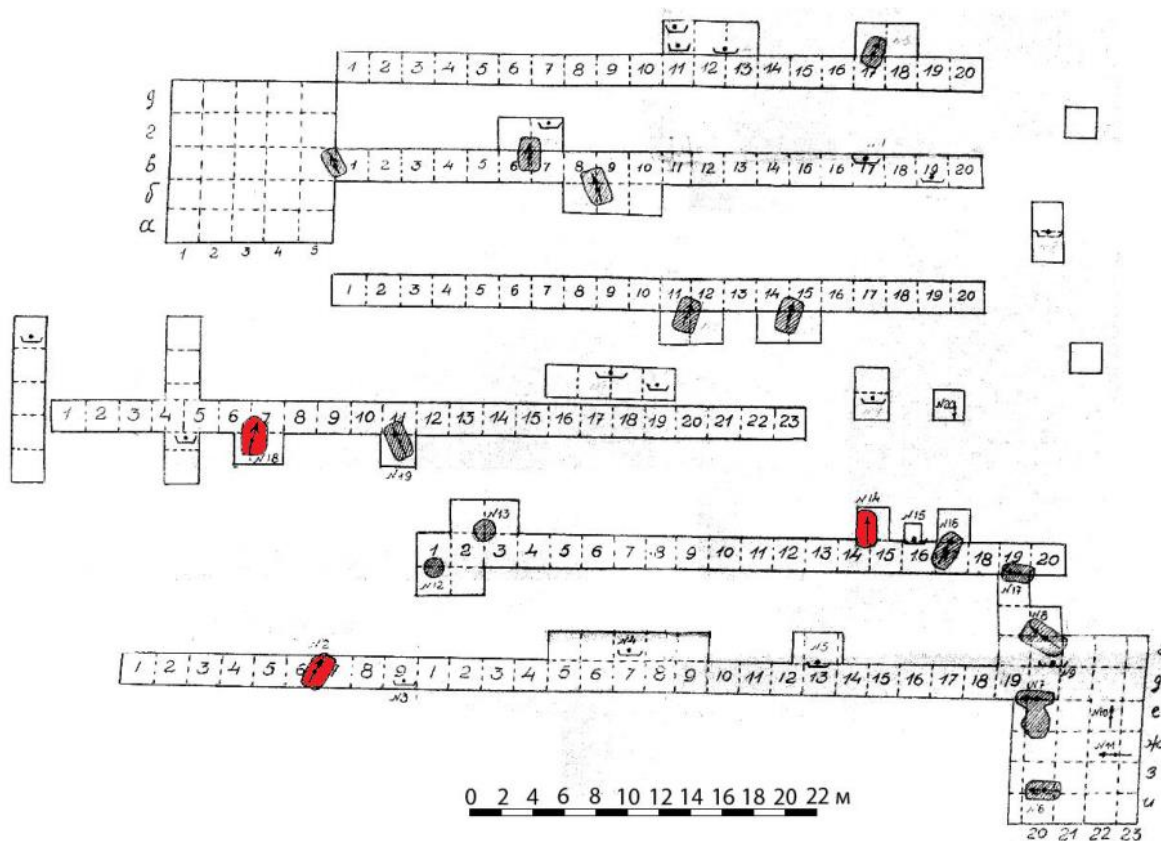

Рис. 4. План могильника Переяслав-Хмельницький [Некрасова, 2006]

Рис. 5 План могильника Зачепилівка [Любичев та ін., 2017]

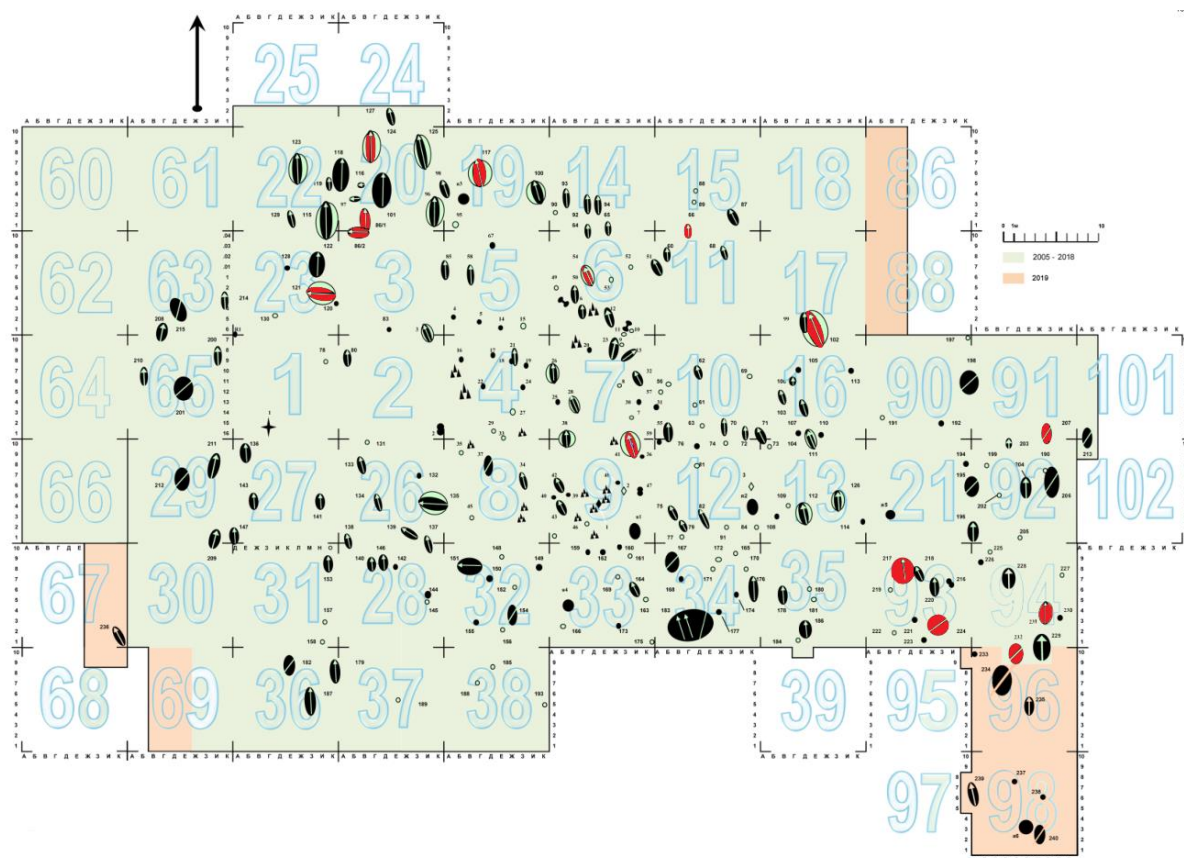

Рис. 6. План могильника Війтенки-І [Любичев та ін., 2019]

Резюме. У роботі запропонована спроба проаналізувати особливості структури підбійних поховань черняхівської культури дніпро-донецького лісостепу. У результаті дослідження, вдалося окреслити параметри, які виділяють підбійні поховання.

Summary. This research presents an attempt to analyze structural burial in graves in niche pit on the cemetery Chernyakhov culture Dnieper-Donets forest-steppe and their inventory. As a result of the research, it is possible to outline the parameters that distinguish burial in graves in niche pit.